

ՅՈՒՆՏԱՆԿԱԼՔ

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Հ Ա Յ Ո Ց

ÉPISODES

DE L'HISTOIRE ARMÉNIENNE

ILLUSTRÉS

Յ Ո Ւ Շ Ա Ն Կ Ա Ր Ք

É P I S O D E S
D E L ' H I S T O I R E A R M É N I E N N E
I L L U S T R É S

Յ Ո Ւ Շ Ա Ն Կ Ա Ր Գ

Պ Ա Տ Ե Մ Ա Ի Թ Ե Ա Ն Հ Ա Յ Ա Ա Յ

Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Հ Ա Ր Յ Մ Ի Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Յ

PAR LES PP. MERITHARISTES

VENISE
IMPRIMERIE DES LACAI

ՎԵՆԵՏԻԿ — Ս. ՂԱԶԱՐ

1911

ÉPISODES
DE L'HISTOIRE ARMÉNIENNE

ILLUSTRÉS

PUBLIÉS

PAR LES PP. MEKITHARISTES

VENISE

IMPRIMERIE DE S. LAZARE

1911

ԱՐԱ ԳԵՂԵՅԿԻ ԳԻՍԿՆ ԵՒ ՇԱՄԻՐԱՄԻ — ARA LE BEL ET LA REINE SÉMIRAMIS

ԱՐԱ ԳԵՂԵՑԻԿ ԵՒ ՇԱՄԻՐԱՄ ԹԱԳՈՒ ՀԻՆ

(Կ. Բ. 1769)

ARA LE BEL ET LA REINE SÉMIRAMIS

(A. JC. 1769)

ԱՐԱՄ Նահապետին որդին Արա՝ իրեն մարմնոյն և դէմքին վայելչութեան պատճառով՝ Գեղեցիկ կոչուեցաւ։ Այլ միայն Հայերուն, այլ նաև Նինոսի Ասորեստանի թագաւորին ալ շատ սիրելի եղաւ, և անկէջ մեծամեծ պատիւներ ստացաւ։ Իրեն անունով Արարատ կոչուեցաւ շրջակայ գաւառն՝ Արմաւիր շահաստանով։

Շամիրամ թագուհին լսած ըլլալով Արայի կարգէ դուրս գեղեցկութիւնը՝ սաստիկ ցանկութեամբ կը բորբոքէր։ Երբ մեռաւ Նինոս իւր այրը՝ ազատ ասպարէզ գտաւ իր սրտին փափաքը լեցնելու։ Նախ թանկագին ընծաներ ուղարկեց Արայի՝ խնդրելով որ նա զինքը տեսնելու գայ Նինուէի մէջ։ Բայց այդ նպատակով զրկուած բազմաթիւ պատգամաւորներն ստիպուեցան Արայի բացարձակ մերժումին լուրը տանիլ Շամիրամի։

Գերագոր թագուհին ամէն ջանք ու հնարք բանեցուց համոզելու համար Հայոց թագաւորը. կարգէ դուրս խոստումներ, ամենաշքեղ պարգեւներ, իրեն հետ ամուսնանալու առաջարկ, զինքը տէր և իշխան ընելու իր անձին և տէրութեան, մինչև անգամ ազատութիւն՝ Հայաստան դառնալու. բայց այս ամէն միջոցներն ալ անուշուտ եղան։

Արա՝ հաստատ կամքի տէր՝ չխոնարհեցաւ Շամիրամի սիրալիք ցոյցերուն և ազաւանքին, որովհետև կը սիրէր նա իւր Նուարզ կինը ուսկից որդի մ'ալ ունեցեր էր՝ Կարբոս անունով։

Այն ատեն Շամիրամի անձնասիրութիւնը վիրաւորուած, յուսահատած քաղցրութեամբ իր նպատակին հասնելու և զրգուած իր զգացումներէն, կազմեց բազմաթիւ բանակ մը, և մեկնեցաւ դէպ ի Հայաստան Արայի դէմ, որ իր սիրոյն և միանգամայն ատելութեան առարկան եղած էր։ Չէր ուզեր Արայի փեսա հասցընել կամ սպաննել զինքը և կամ հալածել, այլ կ'ուզէր զինքը գերի բռնել և այս կերպով իրեն սիրտը բորբոքող ցանկութիւնը զոհացընել։

Շամիրամ տեսած չէր առաջուց Արան, որուն գեղեցկութեան համբաւով այնքան տոչորուած էր՝ որ զգոնութեան սահմանէն հեռանալով՝ հիւանդամիտ կին մ'եղած էր։

Արիւնուշտ պատերազմ մը կատարուեցաւ։ Արայի բանակը խորտակուեցաւ, Հայաստանը Շամիրամի ձեռքը մնաց, և վեհանձն ու Գեղեցիկ Արան զիւցազնական մահ մ'ունեցաւ պատերազմի դաշտին վրայ։

Շամիրամ փնտոել տուաւ Արայի դիակը՝ ինկած զինուորներուն մէջ, և զայն իրեն պալատը փոխադրել տուաւ։

Հայերը ոտը ելան դարձեալ՝ իրենց թագաւորին վրէժն աննելու համար։ Թագուհին խաղաղցուց զանոնք համոզելով՝ որ պատուիրած էր իրեն աստուածներուն՝ որ լիզելով Արայի վէրքերը՝ անոր դարձեալ կենդանութիւն տան։ Արդեօք խեղճորոյս թագուհոյն ունեցած համոզումն էր թէ տափասէր յոյսը՝ այդպիսի հրաշագործութեան մ'ակրնկալութիւնը, որ աստուածները չիրագործեցին։ Դիակը քիչ ժամանակէն հոտիլ սկսաւ, և խոր վիճ մը ծածկեց զայն մարդկային աչքերէն։ Բայց ժողովրդեան գայրոյթէն ազատելու համար՝ լուր տարածել տուաւ՝ թէ աստուածները լսելով իրեն խնդրքը՝ Արայի կենդանութիւն պարգեւեր էին։ Չունէր կատարուեցան շնորհակալութեան։

Գուցէ Հայերն ալ իրենց կողմանէ չէին կրնար հաւատալ որ այնպիսի գեղեցիկ և առաքինի թագաւոր մը կրնար մահկանացու ըլլալ։

ARA, fils d'Aram, fut surnommé *le Bel* à cause de sa beauté exceptionnelle. Roi aimé des Arméniens il sut aussi gagner les faveurs de Ninus qui le combla d'honneurs. C'est de lui que la province, dont la capitale était Armavir, a tiré son nom d'Ararat.

Sémiramis ayant entendue parler de la beauté incomparable d'Ara fut éprise éperdument de lui. Elle cacha son amour jusqu'à la mort de Ninus, mais une fois libre, sa passion exaltée se donna cours libre. Des riches présents furent envoyés au bel Ara en le priant de venir la voir à Ninive. Mais les députations multiples, qui venaient le supplier, étaient renvoyé avec un refus formel.

La toute puissante reine fit tout pour le décider: des promesses magnifiques dépassantes l'imagination, l'honneur d'être son époux et le maître de son empire, et même la liberté de retourner en Arménie.

Ara, inflexible, ne consentit point. Il aimait sa femme Nouard de qui il avait un fils qu'il appela Cardos.

Alors Sémiramis blessée dans son amour propre, désespérée et irritée, réunit ses nombreuses armées et partit en guerre contre Ara, l'objet de son amour et de sa haine. Elle ne voulait point lui faire du mal, le tuer, le mettre en déroute; elle ne voulait que le faire son prisonnier afin de satisfaire le désir immense qui l'incendiait.

Elle n'avait pourtant jamais vue Ara qui l'obsédait, la mettait en délire, et avait fait d'elle n'ont point une reine pleine de sagesse, mais une femme malade et folle d'amour.

La guerre fut désastreuse. Les soldats d'Ara furent mis en pièces, le pays conquis et le bel roi, qui combattait à la tête de son armée, trouva la mort héroïque au milieu de ses braves.

Sémiramis le fit chercher parmi les morts et transporter dans son palais.

Les Arméniens reprirent courage et décidèrent de venger la mort du roi. Mais on leur déclara que la reine a ordonné à ses dieux en léchant les blessures d'Ara, de lui rendre de nouveau la vie. La passion, qui lui faisait perdre l'esprit, lui avait-elle donnée cet espoir? Malheureusement les dieux furent impuissants, car le cadavre fut en putréfaction, et elle le fit jeter dans une fosse profonde pour en cacher l'aspect à tous. Puis, pour détourner la vengeance du peuple elle fit déclarer que les dieux avaient exaucé ses prières ardentes et Ara vit. Des sacrifices furent ordonnés en leur honneur, des monuments furent élevés.

Les Arméniens crurent: un roi aussi beau et aussi vertueux ne pouvait pas mourir.

ԱՆՈՒՇԱՎԱՆ ԿԸ ՆՈՒՐՈՒԻ ԲԵՐՄԵՐԻ ԽՕՐՆԵՐՈՒՆ. — ANOUCHAVAN VOUE AUX PLATANES SACRES D'ARMAVIR

ԱՆՈՒՇԱՒԱՆ ՍՕՍԱՆՈՒԷՐ

(Ն. Ք. 1660)

ANOUCHAVAN VOUE AUX PLATANES SACRES D' ARMAVIR

(A. J.C. 1660)

ՇԱՄԻՐԱՄԻ զէմ պատերազմելով՝ Արա Գեղեցիկ մեռած ժամանակ՝ կարգու ա. նունով որդին իրեն պայազատ թողուց: Շամիրամ ի յիշատակ իրեն սիրոյն՝ սղուն անունն ալ Արա փոխեց:

Այս երկրորդ Արայէն ծնաւ Անուշաւան, որ մանկութենէն սկսեալ ազնիւ ձիրքերու տէր երեւցաւ: Անուշաւան ստացաւ Սոս մականունը, որովհետեւ իւր հայրը նոյն ժա. մանակին հաւատքին համաձայն՝ նուիրեր էր զինքը Արմաւիրի մօտ եղող Սօսիներու ծառերուն սրբազան զօրութիւններուն: Այս սօսիներու ծառաստանը արբունի ապարանին զիմացը կը գտնուէր, որուն մէջ Հայերը իրենց զոհերը կը մատուցանէին աստուածնե. րուն, որոնց տեսակ տեսակ բարամուտները կը նուիրուէին զոհագործութեան ատեն, և այն անձը որ իրրեւ ձօն կը ներկայացուէր աստուածներուն՝ այնուհետեւ սրբազան կը համարուէր և իրրեւ զիւցազն կը նկատուէր ժողովրդենէն: Այդ ձօնին առիթով ուրեմն Անուշաւան Սոս կամ Սոսանուէր անուանուեցաւ:

Այս սօսիներու սօսափունը, որ հետեւանք էր հողմերու ուժգին և կամ մեղմիկ շնչելուն, երկար ատեն Հայաստանի մէջ իրրեւ մոզական գուշակութեանց գիտութեան աղբիւր մ'եղաւ:

Անուշաւան իւր տասներէորս տարեկան հասակին մէջ Նինուասի իշխանութեան ներքեւ ինկնալով՝ Նինուէ տարուած էր: Իրրեւ յաղթուած թագաւորի մը որդի՝ Նի. նուաս անոր հետ խտտութեամբ և արհամարհանօք կը վարուէր. բայց տարիքն աճելէն յետոյ՝ յաջողեցաւ նա ձեռք բերելու Հայաստանի մէկ մասին իշխանութիւնը, որ յետոյ իրեն խոհեմ վարմունքով կրցաւ ամբողջացնել, ու իւրացի և իմաստուն վարչութեամբ իր հայրենեաց զարգացման պատճառ եղաւ: Իրեն հօրը մահուրնէն վերջը վաթսուներեք տարի ալ ապրեցաւ և մեռաւ բարի յիշատակով 1661 տարի Քրիստոսէ առաջ:

ARA le Bel, tué dans le combat contre Sémiramis, avait laissé pour lui succéder son fils du nom Cardos, que Sémiramis, en souvenir de son amour pour Ara le Bel, avait surnommé également Ara.

De cet autre Ara, naquit Anouchavan, qui dès son enfance donnait des preuves de sa grande intelligence. On l'appela Sos (platane), parce que son père, selon la croyance de l'époque, l'avait voué aux *certus sacrées* des forêts de platanes d'Aramanigh, à Armavir. Ces platanes se trouvaient vis-à-vis des portes de la résidence royale, et c'était là que les Arméniens venaient pour offrir des sacrifices aux Divinités. On faisait toutes sortes d'offrande, et pendant la cérémonie du sacrifice on vouait aux Divinités quelqu'un, dont la personne, dès lors, devenait sacrée et était considérée comme un héros. Anouchavan avait alors pris le nom de Sos ou Sossanouère, c'est-à-dire: *voué aux platanes*.

L'agitement et le murmure des feuilles de ces platanes, selon le souffle violent ou léger de l'air, faisait et fit longtemps l'objet d'une science magique en Arménie.

Anouchavan, à l'âge de quatorze ans, était tombé au pouvoir de Ninouas et avait été conduit à Ninive. Pendant des longues années il subit les outrages et le mépris de ce dernier, comme étant le fils d'un prince vaincu. Cependant, devenu plus âgé, il put obtenir le gouvernement d'une partie de l'Arménie, puis de l'Arménie toute entière. Il sut être un roi sage et intelligent qui fit prospérer son pays. Il vécut soixante trois ans après la mort de son père. Il mourut l'an 1661 av. J.C.

ՀԱՅԻ ՄՈՐՓԻԼԻԳԷՍԸ ԿԸ ՍՊԱՆՆԵՆԻ — MORPHYLIG LE BRAVE TUÉ PAR LES ARMÉNIENS

ՔԱԶՆ ՄՈՐՓԻԼԻԿ ԿԸ ՍՊԱՆՈՒԻ ՀԱՅԵՐԷՆ

(Ն. Ք. 50)

MORPHYLIG LE BRAVE TUÉ PAR LES ARMÉNIENS

(A. J.C. 50)

ԱՐՇԱԿ ՄԵԾՆ՝ յետ յաղթելու Գեմետրի, Անտիգոնոսի և Անտիոքոսի՝ միանձնան տէր եղաւ բովանդակ Ասիոյ: Սա իւր Վաղարշակ եղբայրը թագաւոր դրաւ Հայաստանի, տալով անոր իշխանութեան սահման՝ մինչև ուր որ Կովկաս լեռները կը հասնին իրենց շղթայով արեւմտեան ծովուն վրայ:

Վաղարշակ Պարթև՝ քաջ և խոնձմ իշխան մ'ըլլալով՝ երբ թագաւոր բազմեցաւ, սկսաւ անմիջապէս բազմաթիւ բանակ մը կազմել քաջասիրտ զինուորներէ, որոնք հաւաքեց Ատրպատականէն և Հայաստանէն:

Ձեռեղեց նա իր բանակը Մեծամորի ճահիճներէն վեր՝ Կրասի գետին եզերքը, Արմաիրի բլրոյն մօտ, ուր յետ երկար ժամանակ զինուորական կրթութիւններու և նորանոր գունդեր հաւաքելու՝ արշաւեց դէպ ի Խաղտեաց կողմերը:

Մորփիլիկ անունով քաջ պատերազմող մը՝ Վաղարշակի դէմ զրգոցեց Լազիկա, Պոնոսս, Փոփուրի և Մաթակ գաւառները, և այս տեղերէն հաւաքած բանակին զլուրս անցնելով՝ Վաղարշակի դէմ ելաւ: Երկու բանակները դէմ առ դէմ եկան ժայռոտ բլուրի մը ջուր, և սկսան երկու կողմէն ալ յարձակումի պատրաստուիլ:

Նախ Վաղարշակ սկսաւ պատերազմը. թշնամիք առջի բերան շփոթեցան, բայց յետոյ ուժերնին հաւաքելով՝ բուռն յարձակումն բերին Հայոց բանակին դէմ: Մորփիլիկ՝ քաջ և արխասիրտ պատերազմող, կարգէ դուրս կորովի և յաղթահասակ, պղնձազէն և երկաթակուռ զրահաւորուած և թէպէտ սակաւաթիւ բայց քաջընտիր զինուորներով շրջապատուած՝ սկսաւ ջարդել կոտորել Վաղարշակի զօրքերը: Կ'ուզէր հասնիլ Հայոց թագաւորին ջուր՝ որ ընտիր գունդերէ շրջապատուած՝ բանակին մէջ կը գտնուէր: Կատաղութեամբ առաջ անցնելով՝ հասաւ մինչև թագաւորին մօտ և բարձրացուց անոր վրայ իրեն երկայն և աճաւոր տէգը: Բայց Հայկայ և Սենեքերիմայ քաջ որդիները յարձրկեցան անոր դէմ, և յետ զինքը սպաննելու՝ խոյացան անոր զօրքերուն վրայ, որոնք տեսնելով իրենց զօրավարին մահը՝ սկսան խռճակ կերպով ցիրուցան փախչիլ, պատերազմի դաշտին վրայ թողլով բիւրաւոր զիակներ և արեան հեղեղ մը:

Խաղտեացաւ աշխարհն անկէց վերջ և հպատակեցաւ Վաղարշակայ:

ARCHAGH, surnommé Le Grand, après avoir battu Démétrius, Antigonus et Antiochus, devint le maître tout-puissant et imposa sa puissance à toute l'Asie. Il plaça son frère Vagharchagh sur le trône de l'Arménie, qui avait un territoire immense s'étendant jusqu'au point où le Caucase aboutit à la mer occidentale.

Prince aussi prudent que vaillant, Vagharchagh le Parthe, dès qu'il fut roi, s'empessa de former de nombreuses armées, composées des plus intrépides soldats de l'Aderbedjan et de l'Arménie.

Il plaça son camp au dessus des sources du Grand Marais, sur les rives du fleuve Erassch ou Arax, tout près de la colline d'Armavir; et après avoir pendant longtemps exercé son armée et amassé de nouveaux cadres se replia en Chaldée.

Un certain Morphylic souleva contre lui les contrées de Laziga, le Pont, la Phrygie, le Majagh et se mit en marche pour le chasser. Les deux armées se rencontrèrent non loin d'une colline de rocher, s'approchèrent et se préparèrent pour la lutte.

Vagharchagh, le premier engagea le combat. L'ennemi d'abord surpris, puis amassant ses forces se précipita avec impétuosité sur Vagharchagh. Morphylic était un guerrier courageux et brave. Doué d'une force extraordinaire et d'une haute stature, cuirassé de fer et d'airain, entouré de ses soldats d'élite, quoique en petit nombre, il abattait les meilleurs guerriers de Vagharchagh. Son but était d'arriver jusqu'au roi de l'Arménie qui se tenait au milieu d'une légion de ses meilleurs soldats. Luttant avec rage, il se vit en face du roi et éleva sa longue et terrible lance pour l'abattre. Mais les braves enfants de Haïgh et de Sennéchérin l'Assirien se jetèrent à sa rencontre, et après l'avoir tué, s'élançèrent sur son armée, qui prit la fuite dans le plus grand désordre, en laissant des milliers de victimes sur le champ de bataille où le sang courait à torrent.

Depuis, le pays fut en paix et se soumit à Vagharchagh.

ՏԻԳՐԱՆ Ի ՓՈԽԱԳՐԵԼ ԿՈՒ ՏՍՅ ՏԻԳՐԱՆՈՎԵՐՏԷՆ ԻՐ ԳՍՆՁԸ ԵՒ ՀԱՐՃԵՐԸ
TIGRAN II FAIT SAUVER SES TRÉSORS ET SES CONCUBINES DES MAINS DES ROMAINS

ՏԻԳՐԱՆ ԵՐԿՐՈՐԳ ԻՐԵՆ ԳԱՆՁԵՐՆ ՈՒ ՀԱՐՃԵՐԸ ԿԱԶԱՏԷ ՀՈՈՎՄԱՅՆՑԻՈՑ ՁԵՌՔԷՆ

(Ե. Ք. 98)

TIGRAN II FAIT SAUVER SES TRÉSORS ET SES CONCUBINES DES MAINS DES ROMAINS

(A. J. C. 98)

ԿԼԱՎԴԻՈՍ Ապպիոս՝ Լուկուլլոս Հռոմայեցի զորավարէն զրկուելով՝ եկած էր Անտիոք՝ Տիգրան Երկրորդի Հայոց թագաւորին երկրորդ մայրաքաղաքը, խնդրելու անկէջ որ Հռոմայեցւոց ձեռքը մասնէ Միհրդատ Պոնտացւոց թագաւորը, որ անոնցմէ յազմուելով՝ ապաստանած էր Տիգրանի բով, որ իրեն աներն էր: Տիգրան այն ատեն Անտիոքէն հեռու կը գտնուէր. ուստի Ապպիոս սպասեց անոր վերադարձին, և Զանաց այդ միջոցին քաղաքացիները իրեն կողմը վաստակիլ և յաջողեցաւ: Երբոր Տիգրան Անտիոք գործաւ՝ Ապպիոս ներկայացուց անոր Լուկուլլոսի թուղթը և ըսաւ խորխուրթեամբ. «Ես Հռոմայեցւոց զորավարէն՝ Լուկուլլոսէ՝ զրկուած եմ հոս՝ որ պահանջեմ քեզմէ Միհրդատը, որ պէտք է մեր ձեռքը յանձնես. ապա թէ ոչ՝ Լուկուլլոս քեզի դէմ պատերազմ կը հրատարակէ»: Տիգրան նեղուեցաւ անոր խորխուրթու կերպէն, բայց զսպեց իրեն բարկութիւնը և պատասխան տուաւ Ապպիոսի. «Միհրդատ իմ ազգականս ըլլալով՝ կարելի չէ որ զինքը մատնեմ, նոյն իսկ այն պարագային՝ եթէ ես իրեն թշնամի ըլլայի. ուստի պատրաստ եմ Հռոմայեցւոց դէմ պատերազմելու՝ եթէ կտիւ կ'ուզեն»: Յետոյ կանչեց Միհրդատը, հաշտուեցաւ անոր հետ և տասնհազար ձիաւոր զորքով զրկեց զինքը Պոնտոս:

Լուկուլլոս իր լեզնոնները շարժեց դէպ ի Հայաստան և եկաւ Տիգրանակերտը պաշարեց, ուր կը գտնուէին Տիգրանին գանձերն ու հարձները: Զուր տեղ Զանաց քաղաքին տիրելու. քաղաքացիք միանալով Տիգրանէն հոն պահապան դրուած զորագունդին հետ՝ դիպազնարար դէմ դրին:

Տիգրան հեռու ըլլալով՝ ի սկզբան տեղեկութիւն չուէր որ Հռոմայեցիք Տիգրանակերտը պաշարեւ էին. երբ լսեց՝ փութաց իւր զօրքերը ժողովեց՝ Լուկուլլոսի դէմ երթալու, բայց իր երթալէն առաջ՝ տասնհազարի գունդ մը զրկեց քաղաքին օգնութեան: Այս արիասիրտ զինուորները յանկարծակի հասնելով՝ անմիջապէս յարձակեցան Հռոմայեցւոց վրայ. մտան քաղաքը, ստին Տիգրանի գանձերն ու հարձները, և յետոյ զիշեր ատեն դուրս ելան՝ ձեղքելով Հռոմայեցւոց բանակը և ազատեցին զանոնք թշնամոյն ձեռքէն. Հռոմայեցիք չկրցան անոնց դէմ դնել:

Յետոյ երկար ժամանակ Միհրդատ և Տիգրան Հռոմայեցւոց հետ պատերազմելով գանձերը Հայաստանէն դուրս հալածեցին:

COMME, Claudius Appius, envoyé par Lucullus chez Tigran pour lui demander de lui livrer Mithridate, ennemi acharné des Romains, ne le trouva point à Antioche, sa deuxième capitale, il fit tout pour gagner les habitants de cette ville à la cause des Romains. Il y réussit, et quand le roi arriva à Antioche il lui présenta la lettre de Lucullus et dit avec arrogance: « Je suis envoyé par Lucullus, général des Romains, pour te signifier d'avoir à livrer Mithridate entre ses mains; si tu te refuse à le faire, Lucullus te fera la guerre ». Tigran s'irrita, mais contenant sa colère, répondit à Appius: « Ma parenté avec Mithridate ne me permet pas de le trahir, même si je sois son ennemi. Je suis donc prêt à combattre si cela plait aux Romains ». Dès lors, il fit appeler Mithridate, se reconcilia avec lui et le renvoya au Pont avec dix mille hommes de cavalerie.

Lucullus s'avança avec ses légions sur l'Arménie et s'en vint mettre le siège devant Tigranaghert, où Tigran tenait enfermé tous ses trésors. En vain il fit des efforts pour prendre cette ville; les soldats que Tigran avait laissé et les habitants s'opposèrent en luttant avec héroïsme.

De son côté le roi, qui ignorait tout d'abord que Tigranaghert est assiégé, quand il le sut, se hâta de rassembler ses troupes pour marcher contre Lucullus, et en premier lieu envoya dix mille hommes au secours de la ville. Les soldats intrépides fondirent à l'improviste sur les Romains, s'ouvrant un passage entrèrent dans la ville assiégée. À la nuit, ils prirent les trésors et les concubines du roi et sortirent de la ville en franchissant les lignes des légions ennemies, qui ne purent les arrêter.

Longtemps encore Tigran et Mithridate durent lutter contre Lucullus qui fut vaincu et chassé du pays qu'il avait envahi.

ԳԱԶԵ ՍԵՄԲԱՏ ԹԱԳԱՆՈՐ ԿԸ ՊՍԱԿԷ ԱՐՏԱՇԷՍ ԵՐԿՐՈՐԳԸ ԱՌՆԱՏՐԿՈՅ ԹԱԳՈՎ

SEMBAT LE BRAVE PLACE LA COURONNE DU ROI SANATROUG SUR LA TÊTE D'ARTACHÈS II EN LE PROCLAMANT ROI D'ARMÉNIE

ՔԱՋՆ ՍՄԲԱՏ՝ ՍԱՆԱՏՐՈՒԿԻ ԹԱԳՈՎ, ԿԸ ՊՍԱԿԷ ԱՐՏԱՇԷՍ Բ. ԵՒ ԶԻՆՔԸ ՀԱՅՈՑ ԹԱԳԱՌՈՐ ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿԷ

(Յ. Ք. 88)

SEMBAT LE BRAVE PLACE LA COURONNE DU ROI SANATROUG SUR LA TÊTE D'ARTACHÈS II EN LE
PROCLAMANT ROI D' ARMÉNIE

(Ap. JC. 88)

Երբ Սմբատ սպարապետը Արտաշէս Երկրորդի հետ միացած՝ պատերազմեցան Երուանդի դէմ և յաղթեցին, վերջինս տեսնելով իրեն զօրաց կտորածը՝ փախաւ Երուանդակերտ քաղաքին մէջ իրեն կեանքն ապահովելու համար: Երուանդի ընտրելագոյն զինուորները կը պահպանէին քաղաքին դռները. բայց Սմբատ զիշեր տտեն հասաւ փռքիկ գնդով մը և քաղաքէն դուրս բանակեցաւ, սպասելով Արտաշէսի հետ եղած մեծ բանակին հասնելուն: Յաջորդ օրը հասաւ Արտաշէս իր բազմաթիւ զօրքերով:

Յարձակեցան՝ տիրեցին քաղաքին. պահանջողներն անձնատուր եղան, և դռները բացին: Գտան Երուանդը պահուրտած իրեն պալատին ներքին սենեակներէն մէկուն մէջ, և գանդ զինուորը զինքը հոն սպաննեց:

Սմբատ արքունի պալատին մէջ փնտոց հոն պահուած գանձերը, որոնց մէջ գտաւ նաև Սանատրուկի՝ Արտաշէսի հօրը՝ թագը, զոր զբաւ հանդիսապէս իր որդւոյն զուխը և զինքը թագաւոր Հայաստանի հռչակեց:

QUAND la bataille terrible qui s'engagea entre Sembat, accompagné d'Artachès, et Érouand, et que la victoire des premiers fut décisive, Érouand voyant son armée en déroute, se mit à fuir et se hata d'accourir dans sa ville pour être en sûreté. Il fit garder les portes par ses meilleurs soldats, mais Sembat arriva avec une petite armée vers la nuit et se campa près des murs de la ville en attendant l'armée d'Artachès, qui ne tarda point d'arriver le lendemain.

La ville fut prise à l'assaut. Les hommes qui la gardaient se rendirent, en ouvrant toutes les portes. On trouva Érouand blotti dans un coin du palais, où il fut tué par un des soldats d'Artachès.

Sembat se mit à fouiller le palais conquis, afin de trouver les trésors qui devaient y être cachés. Il trouva la couronne du roi Sanatroug, père d'Artachès, sur la tête duquel la plaça en le proclamant roi de toute l'Arménie.

ՍԱԹԵՆԻԿ ԱՂՆԱՅ ՕՐԻՈՐԷՆ ԵՒ ԱՐՏԱՇԷՍ ԵՐԿՐՈՐԷ. — SATHÉNIG, LA JEUNE PRINCESSE DES ALANS ET LE ROI ARTACHÈS II.

ՍԱԹԵՆԻԿ ԻՇԽԱՆԱԶՈՒՆ ՕՐԻՈՐԳՆ ԱԼԱՆԱՅ ԵՒ ԱՐՏԱՇԷՍ ԵՐԿՐՈՐԴ

(Յ. Գ. 35)

SATHÉNIG, LA JEUNE PRINCESSE DES ALANS ET LE ROI ARTACHÈS II

(Ap. JC. 35)

ԱԼԱՆԱՅ ազգը՝ դաշնակցելով բոլոր լեռնցի ժողովուրդներուն և վրացիներու մէկ մասին հետ՝ արշաւեցին Հայաստանի վրայ: Անոնց դէմ ելաւ Արտաշէս, սարսափեղի պատերազմով յաղթեց հալածեց զանոնք և գերեց նաև Ալանաց թագաւորին որդին՝ Սաթենը:

Ալաններն ստիպուելով նահանջելու՝ անցան Կուր գետին անդին և հոն գետեզերքը գետեզեցին բանակին: Դիմացի եզերքն ալ Հայերը բանակեցան. որով գետն իրարմէ բամբեց երկու բանակները:

Չոր տեղ Ալանաց թագաւորը օգտաւէտ առաջարկութիւններ քրաւ՝ իւր որդին ազատելու գերութենէ. Արտաշէս մերժեց հաշտութիւն ընելու: Այն ատեն գերի երթաւ սարդին օրիորդ քոյրը անձամբ եկաւ գետին եզերքը և հողաբլի մը վրայ ելլելով՝ թարգմանի բերնով բարձրաձայն գոչեց դէպ ի Հայոց բանակը. Ո՛վ քաջ Արտաշէս, լսէ իմ խօսքերուս. յանձն առ շնորհելու օրիորդիս՝ իմ եղբայրս. պատշաճ չէ որ վրէժխընդորթեան համար դիւցազն մէկը՝ ուրիշ դիւցազ մը կեանքէ զրկէ, և կամ ծառայութեան մէջ պահէ, կամ ողորմելի գերիներու խումբին մէջ դասակարգէ, որով յախտնական թշնամութիւն մը գրգռած պիտի ըլլայ երկու քաջ ազգերու մէջ:

Արտաշէս լսեց այս գեղեցիկ խօսքերը և մտեցաւ գետափին, և տեսնելով թէ որքան չքնաղ գեղեցկութեամբ օծուած էր թագաւորագն օրիորդը՝ սիրահարուեցաւ անոր և ուզեց իրեն կին ընել: Կոչեց շուտով իրեն թագադիր ասպետը՝ Սմբատ Սպարապետը, և իմացուց անոր իրեն փափաքը, որով կ'ուզէր Ալանաց հետ բարեկամութեան դաշինք հաստատել և անոնց թագաւորին որդին պատուաւոր կերպով իր հօրը դարձնել: Սմբատ յօժարութեամբ յանձն առաւ զլուրս տանելու Արտաշէսի կամքը և Սաթենիկն իրեն հարս բերելու:

Ալանաց թագաւորը շատ ուրախացաւ այս առաջարկութեան վրայ, և գոչեց. «Է՛հ, ինչպէս պիտի կարենայ քաջ Արտաշէսը տալ ինձի հազար անգամ հազար և տասն հազար անգամ տասն հազար՝ փոխարէն Ալաններու ազնիւ աղջկան՝ Սաթենիկ բամբռան »: Այս խօսքերով ըսել կ'ուզէր որ զուր տեղ պիտի փնտռէր Արտաշէս հազարաւոր ազգերու բնակարար աղջիկներուն մէջ այնպիսի աղջիկ մը՝ որ գեղեցկութեամբ և լաւութիւններով հաւասար ըլլար Սաթենիկ օրիորդին. ուստի պէտք էր՝ որ Արտաշէս կարգէ զուրս փոխարինութիւն մ'ընէր՝ օրիորդին հօրը հաճութիւնն ընդունելու համար:

Հուսկ ուրեմն Ալանաց թագաւորն հաւանեցաւ, և Արտաշէս ալ՝ թագաւորին որդոյն Սաթենիկն՝ ազատութիւնն շնորհեց. և այսպէս հաշտութիւնը կնքուեցաւ երկու ազգերուն մէջ:

Արտաշէս հարսնացուց իրեն Սաթենիկը և Արտաշատ գնաց՝ հարսնեաց հանդէսները կատարելու համար: Սաթենիկ Արտաշէսի կանանց մէջ՝ թագուհի թագուհիներու հուշակուեցաւ:

Այս դէպքս ժողովրդական երգերով հին ժամանակներէ վեր Հայոց մէջ դարէ դար աւանդուեցաւ, և մինչև այսօր ալ Հայ ծնողներն իրենց որդիներուն կը պատմեն նոյնը զանազան բանաստեղծական դարձուածներով՝ ձմեռուան երկայն իրիկունները:

Յուշակարգ Պոմ. Հայոց

LES Alans lignés avec tous les montagnards et coalisés avec une partie de l'Ibérie vinrent à la conquête de l'Arménie. Artachès II vint aussitôt à leur rencontre, et en leur livrant une bataille terrible, les chassa et fit prisonnier le fils même du roi des Alans.

Les Alans, forcés de céder place, traversèrent le fleuve Cour et se campèrent aux bords nord de ce fleuve. Les Arméniens prirent place aux bords opposés. De cette façon le fleuve se trouvait entre les deux parties.

En vain, le roi des Alans fit toutes sortes de propositions favorables pour délivrer son fils aimé; le roi des Arméniens refusa nettement. Alors la sœur du jeune captif vint sur la rive du fleuve et se plaçant sur un haut tertre cria par la bouche des interprètes au camp d'Artachès: «Je te dis, valeureux Artachès, vainqueur des braves Alans, consens à donner à leur belle fille le jeune prisonnier mon frère; car il n'appartient pas aux héros de retirer, par vengeance, la vie des autres héros, ni de les réduire à la servitude ou de les mettre au rang des vils esclaves, faisant naître ainsi une inimitié qui restera éternelle entre deux vaillantes nations! »

Artachès, ayant entendu ces belles paroles, accourut aux bords du fleuve et voyant la princesse, si jeune et si belle, se prit d'amour pour elle et résolut de la prendre pour femme. Il fit appeler son père adoptif Sembat et lui fit part de son intention d'épouser la jeune princesse, d'établir un traité d'alliance et d'amitié avec les Alans et de mettre en liberté le fils de leur roi. Sembat donna volontiers son consentement et même s'offrit d'aller en personne trouver le roi des Alans et de le prier d'accorder pour épouse à Artachès la jeune princesse Sathinigh. Le roi des Alans, tout heureux de cette proposition, s'écria: « Eh! comment me donnera-t-il, ce vaillant Artachès! mille fois mille et dix mille fois dix mille pour cette noble jeune fille des Alans!... » voulant dire par là qu'on aurait beau chercher parmi les mille ou les dix mille jeunes filles de différentes nations, on n'en pourrait trouver aucune qui égalât la beauté de la princesse Sathinigh, et par conséquent, Artachès aurait à donner quelque chose de bien grand et de bien beau pour obtenir la belle princesse.

A la fin, le roi des Alans donna son consentement. Artachès rendit la liberté à Sathén, le fils du roi et le frère de Sathinigh. Ainsi, la paix fut conclue. Artachès épousa Sathinigh et retourna à Artachat, où furent célébrées les épousailles. Sathinigh prit le premier rang parmi les femmes d'Artachès et devint dès lors la reine des reines.

Les poètes ont chanté cet événement, et encore de nos jours les Arméniens le racontent aux enfants avec mille détails, pendant les longues soirées hivernales.

3

ՅՈՒՂԱՐԿԱՆՈՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐՏԱՆԷՍ ԵՐԿՐՈՐԳԻ. — FUNÉRAILLES DU ROI ARTACHÈS II.

ՅՈՒՂԱՐԿԱՌՐՈՒՄՆ ԱՐՏԱՇԷՍ ԵՐԿՐՈՐԴԻ

(8. Գ. 21)

FUNÉRAILLES DU ROI ARTACHÈS II

(Ap. JC. 21)

ԵՐԿՐՈՐ Արտաշէս Չորրորդ՝ Պարսից թագաւորը պատերազմ բացաւ Հռովմայեցոց դէմ, վերջիններու հետ բարեկամ ըլլալով Արտաշէս Երկրորդ Հայոց թագաւորը ինքն ալ իւր բանակով գնաց Պարսիկներուն դէմ:

Մարաց կողմերն հասնելով՝ ճանապարհին վրայ հիւանդացաւ, և ստիպուեցաւ թշկուելու համար քաշուիլ Մարանդ գաւառին Բակուրակերտ աւանին մէջ, ուր մեռաւ: Իրեն մահը մեծ սուգ պատճառեց Հայ ազգին և մանաւանդ բանակին, որոնք ամենաւշեղ յուղարկաւորութիւն ըրին իրենց իմաստուն և սիրելի թագաւորին:

Մահուան և յուղարկաւորութեան ներկայ եղողներուն մէջ կը գտնուէր նաև Արիստան Պէլա, որ իրրև սկանառես վկայ՝ Արտաշէսի կենաց վերջին օրերուն և անոր թագման հանդիսին նկարագիրն ըրած է և հաստատած թէ ինչպիսի դառն վիշտ պատճառած է Հայոց՝ իրենց թագաւորին անակնկալ մահը:

Մովսէս Խորենացի՝ վերոյիշեալ պատմիչին հետեւելով՝ այսպէս կը նկարագրէ յուղարկման հանդէսը.

« Արքան բազմաթիւ մարդիկ իրենք զիրենք սպանեցին Արտաշէսի մահուան ցաւէն, որոնց մէջ էին իրեն սիրելի կիները և հասճերն ու հաւատարիմ ծառաները: Ինչպիսի՛ շքեղ հանդիսով թողումն ըրին. ամէն բան կարգադրուած էր զարգացեալ ազգերու սովորութեան համեմատ և ոչ բարբարոսներուն: Զետեղած էին թագաւորին դիակը՝ մահճակերպ գահաւորակի մը վրայ՝ ոսկեղէն պատգարակի մը մէջ, և վրան ծածկեր էին ոսկեթիւ բանուած ըօղով. զլուխը դրած էին արքունական թագը և դիմացը բարձի մը վրայ անոր ոսկիէ սուրը: Գահաւորակին չորս կողմը կեցեր էին իրեն որդիներն և բազմաթիւ ազգականներն ու խնամիները: Վերջիններու քով շարուեր էին նաև զօրակեաներն ու զլիսաւոր նախարարներ, և զինուորած գունդեր իրենց պատերազմական համագեղատներով: Գազազին առջեւէն կ'երթային փողաճար բազմութիւն մարդիկներու որոնց տխուր ձայնը կը տարածուէր օդին մէջ մինչև հեռուները: Կ'ուղեկցէին նաև սզազգեստ օրիորդներ ու տիկիկներ և լալականներ և ուրիշ անթիւ բազմութիւն ժողովրդեան: Այս կերպով իրեն դամբարանն հասուցին մեռած թագաւորը, ուր գերեզմանին վրան, ինչպէս յիշեցինք, շատ մարդիկ անձնասպան ըլլալով ինքզինքնին գոհեցին: Այսպիսի վերջ ունեցաւ իրեն ժողովրդենէն սիրուած Արտաշէս Երկրորդը, յետ քառասուն և մէկ տարի թագաւորելու »:

PENDANT la révolte d'Artachès IV, roi des Perses, contre les Romains, le roi des Arméniens, forcé par les derniers, fut obligé de marcher aussi contre les révoltés avec ses troupes.

Tandis qu'il s'avancait vers la Médie, il tomba malade en route, et pour se guérir, il vint dans la province de Marand et s'arrêta au bourg de Bacourakert où il mourut. Sa mort fut un deuil immense pour la nation et surtout pour l'armée et on lui fit de magnifiques funérailles.

Parmi les personnages qui furent présents à la mort du roi et aux obsèques, se trouvait Aristan de Pella. Etant l'un des témoins oculaires, c'est lui qui a raconté les derniers moments de la vie du roi, a dit quel deuil cette mort fut pour toute la nation arménienne, et qui a décrit enfin la cérémonie des funérailles. Moïse de Khorène, qui recueillit ce récit, termine ainsi l'histoire de ce roi:

« Quelle multitude de personnes, écrit-il, sont passées de vie à trépas à la mort d'Artachès avec ses femmes bien-aimées, ses concubines et ses fidèles esclaves! Avec quelle pompe on rendit les derniers honneurs à sa dépouille mortelle! Tout fut ordonné selon la coutume des cités les plus policées et non pas selon la manière des Barbares. Le brancard funéraire était en or, le trône soutenait un lit de toile fine. On avait enveloppé le corps avec un manteau tissé de fils d'or; la couronne royale avait été posée sur la tête d'Artachès et son épée d'or était devant lui sur un coussin. Autour du trône se tenaient les fils du roi défunt et toute la multitude de ses parents et alliés. Près d'eux, étaient rangés les chefs militaires, les chefs des satrapies, la classe des satrapes, les corps d'armée sous les armes comme s'ils marchaient au combat. Le cortège était précédé des hommes, qui faisaient retentir leur trompettes d'airain et suivi de jeunes filles vêtues de noir, de femmes éplorées et de la foule du peuple. C'est ainsi que le roi fut mené à la tombe où, comme nous l'avons dit plus haut, tant de monde fut sacrifié volontairement. C'est ainsi que finit ce prince chéri de tous ses sujets, après un règne de quarante et un ans ».

ՕՏԱ ՆԱԹԱՐԱՐԸ ԿԸ ՆԵՐԿԱՅԱՅԸՆԷՆԷ ՏԲԳԱՏԻ ԻՐ ԽՈՍՐՈՎԻՏՈՒՆԻՑ ԳՈՅԸԸ ԵՒ ԱՐԳՈՒՆԻ ԳՍՆՁԵՐԸ
LE SATRAPE OTA PRÉSENTE AU ROI TIRIDATE SA SCEUR LA PRINCESSE KHOSROVITOUKT

ՕՏԱ ՆԱԽԱՐԱՐԸ, ՏՐԳԱՏ ԹԱԳԱՒՈՐՆ ԵՒ ԽՈՍՐՈՎԻԳՈՒԽՏ

(Յ. Ք. 286)

LE SATRAPE OTA PRÉSENTE AU ROI TIRIDAT SA SŒUR LA PRINCESSE KHOSROVIDOUKT

(Ap. JC. 286)

ԳԻՌԱԼԵՏԻՒՆՆՈՍ կայսրը ուզելով վարձատրել Տրդատի Հռովմայ մէջ իրեն բրած ծառայութիւնները՝ դարձուց զինքը իւր հայրենիքը՝ հռչակելով թագաւոր Հայաստանի։ Այս ղէպը սեղի ունեցաւ Գիտկեախանոսի կայսրութեան երբորդ շրջանին, Քրիստոսի 286 տարին։

Հռովմէական բազմաթիւ լէգէոններով Տրդատ հասաւ Կեսարիա։ Այս բազաբէս զանազան պատգամաւորներ զրկեց Հայոց նախարարներուն, որոնց ձեռք յանձնեք էին նախ Արտաշէր և յետոյ Շապուհ՝ երկրին կառավարութիւնը։ Նախարարները շատ ուրախ եղան՝ որ իրենց հարազատ թագաւորին որդին՝ իշխող Հայաստանի սահմանուած էր կայսրէն և բազմաթիւ զունդեր հետերնին առած՝ ընդառաջ ելան Տրդատի։ Այս նախարարներուն մէջ էր նաև Մամգուն՝ Մամիկոնեան տան նահապետը, որ բերած էր Տրդատի շատ մը պատուական ընծաներ։

Կեսարիոյ մէջ երկրորդ անգամ թագաւոր պսակուեցաւ Տրդատ, և Սմբատ Բազրատունի ասպետը՝ իրրև Հայոց թագադիր իշխան՝ զետեղեց արքունի խոյրը Տրդատի զլուխը։

Հետն երոզ նախարարներուն հետ՝ մտաւ Տրդատ Հայաստան, և եկաւ Անի ամրոցը, ուր ապահովութեան մէջ կը պահէր Օտա նախարարը՝ Տրդատի Խոսրովիդուխ բոյրը և արքունի զանձները։ Տրդատ երախտագիտութիւն ցոյց տալով՝ Օտա նախարարին մեծամեծ պատիւներէ զատ՝ ընծայեց իրեն Հայր Հայաստանի կոչումը։

L'EMPEREUR Dioclétien, en récompense de tout ce que Tiridat avait fait pour lui, lui décerna la couronne royale et le proclama roi d'Arménie. C'était en l'an 286, pendant la troisième année de son règne.

Tiridat arriva à Césarée, escorté de nombreuses légions romaines. D'ici, il envoya tout d'abord des émissaires à tous les satrapes arméniens, auxquels Artachir et Chapouh avaient confié le gouvernement du pays. Ces derniers contents de voir leur prince couronné et suivi d'une aussi puissante armée, vinrent en grand nombre au-devant de lui. Parmi eux se trouvait Mamcoun, chef de la Maison des Mamiconians, qui lui offrit de riches et nombreux présents.

A Césarée, Tiridat fut couronné, une deuxième fois, roi d'Arménie, et, cette fois, la couronne royale fut placée sur sa tête par le prince Sembat Bagratouni, selon son droit héréditaire.

Tiridat, ayant à sa suite tous les satrapes arméniens, pénétra dans notre pays et vint directement à la forteresse d'Ani, où le satrape Ota tenait sa sœur Khosrovidoukt en sûreté, ainsi que tous ses trésors. Pour le récompenser de sa fidélité, Tiridat éleva Ota à la dignité de chef suprême des affaires de l'Arménie, et le combla des plus grands honneurs.

ՏԻՐԻԾԱՆ ԵՒ ԳԵԴՐԵՍԻՆԻ ԿՍՈՐ ԿՐԵՆԻ ՍԿԻՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԳԵՂՈՒՆԵՐԻ ԶՕՐԱՎԱՐԸ
LE ROI TIRIDAT D'UN COUP DE SON GLAIVE COUPE EN DEUX GEDREHON, ROI DES BASSILS.

ՏՐԻՍՏ՝ ՍՈՒՐԻ ՀԱՐՈՒՅՈՎ, ՄԸ ԵՐԿՈՒ ԿՏՈՐ ԿՐՆԷ ԳԵԴՌԵՀՈՆ ԲԱՍԼԱՅ ԹԱԳՍԻՈՐԸ

(Յ. Բ. 319)

LE ROI TIRIDAT D'UN COUP DE GLAIVE COUPE EN DEUX GÉDRÉHON, ROI DES BASSILS

(Ap. JC. 319)

Երբ որ Տրդատ Հռովմ գնացեր էր բարեպաշտ Կայսեր Կոստանդինոսի այցելու թեան, Շապուհ՝ Պարսից թագաւորը՝ յարմար ժամանակ համարելով՝ ուզեց դարձեալ Հայաստանը ձեռք ձգել: Գրգռեց Հիւսիսային ազգերը, որոնք Տրդատէն յաղթուած ըլլալով՝ վրէժինդրութեան հոգով վառուած էին: Առաջարկեց անոնց արշաւելու Հայոց հիւսիսային կողմերը, մինչդեռ ինքն ալ արեւելեան կողմէն պիտի գար: Հրապարիչ խոստումներ ըրաւ նաև Սըլուկ՝ Սըլկուհեաց իշխանին, որպէս զի Հայաստանի մէջ ալ ինքն ապստամբի Տրդատի դէմ: Սըլուկ՝ այդ խոստումներէն հրապուրուած՝ նախ սպաննել տուաւ Ամատունեաց նահապետ Օտա նախարարը, որ ապրեցուցեր էր խոսրովիդուխարը, և յետոյ յայտնի ապստամբութիւն հռչակեց:

Մի և նոյն ատեն նաև Գեղոհնոն՝ Հոնաց և Բասլաց թագաւորը՝ յաջողեցաւ իր կողմը ձգել Աղձնեաց իշխանը, որ Տրդատէն դրուած էր սահմանապահ իրերացոց աշխարհին: Այս իշխանը ազատ թողուց իրեն պահպանութեան յանձնուած երկիրը՝ թըշնամույն առջև, և ինքը գնաց Ալպահունեաց երկիրը՝ օգնելու ապստամբ և աւազակ Սըլուկ նախարարին: Այս կերպով Գեղոհնոն՝ ազատ մուտք գտնելով՝ մտաւ Հայաստանի սահմանը բազմաթիւ բանակով:

Երբ Տրդատ հասաւ Արեւմուտքէն և տեսաւ իր հայրենիքը վերիվար եղած ապստամբ իշխաններուն պատճառաւ՝ կարգէ դուրս ցաւ զգաց: Բայց ամենեկին արիւթիւնը չկորսնցնելով՝ ժողովեց իրեն հաւատարիմ նախարարներն և սկսաւ իւր ակրութիւնն ապահովելու աշխատիլ: Գեռ իրեն պատրաստութիւններն աւարտած չէին՝ երբ Գեղոհնոն սահմանագլխէն ստաջ գալով՝ տիրեց Տարոն գաւառին:

Տրդատ տեսնելով որ թշնամիք ամէն կողմէն զինքը պաշարել կ'ուզեն, ըովբ պատրաստ սակաւաթիւ բանակն հետն առնելով՝ զինուորները մաս մաս բաժնեց և զրկեց զանոնք զանազան կողմերէ թշնամիներուն դէմ, իսկ ինքը տասնըվեց հազար զօրքին գլուխ անցած՝ յարձակեցաւ ուղղակի Գեղոհնոնի բանակին վրայ: Սարսափելի եղաւ բախիւնը, որուն դէմ բան մը չկրցաւ դիմանալ: Թշնամին դէպ ի մերձակայ անտանն ապակիեցաւ՝ ուր բանակին մեծ մասը կորսնցուց:

Այս կտորածը կատարութեամբ լեցուց հպարտ Գեղոհնոնը, որ հաւաքեց դարձեալ ցրուած զինուորները և սպառնացաւ նոր յարձակումով՝ արբըշարկել և աւարել Հայաստանը: Երազութեամբ հասաւ Տրդատ, յարձակեցաւ յանկարծ վրանին, թշնամի բանակին մաս մը ջարդեց, և մնացածը փախուստ տուաւ: Գիշերը վրայ հասնելով՝ Հայերը գետակի մը եզերքը կանգ առին: Թշնամին կրցաւ հաւաքուիլ միւս եզերքին վրայ: Առաւօտը Գեղոհնոն անցաւ գետակը և յանկարձակի յարձակեցաւ Հայոց վրայ, որոնք անպատրաստ էին, բայց շուտով կարգի մտան և դարձեալ ետ մղեցին թշնամին: Բայց Հոնաց իշխանը Գեղոհնոն դարձեալ բաջաւրեց իրենները և անոնց հետ յարձակեցաւ ուղղակի Տրդատի վրանին վրայ. հասան վրանին մտաւ, սպաննեցին պահապան զինուորները և

TIRIDAT étant parti à Rome pour trouver le pieux empereur Constantin, Chabouh, roi des Perses, trouva le moment favorable, et voulut de nouveau ruiner l'Arménie. Il excita les peuplades du Nord, qui naguère avaient essayé une défaite complète et ne pouvaient penser qu'à la vengeance. Il leur proposa d'envahir le pays d'un côté, pendant qu'il l'occuperait de l'autre. Il fit des propositions aléchantes même à Selough, chef de la maison des Selgounis, afin de le décider à allumer la rébellion dans le royaume d'Arménie. Selough, séduit par ses promesses, tua son propre gendre, le vieux prince Ota de la famille des Amatounis, celui-là même qui avait élevé Khosrovidoukt, la sœur du roi, et se mit en révolte.

En même temps, Gédrehon, roi des Huns et des Bassils, réussit à gagner le prince des Aghtsenik, que Tiridat avait placé pour garder le pays des Ibériens. Ce prince abandonna l'Ibérie et s'en alla dans le pays des Apahounis, où il prêta main forte au rebelle et brigand Selough. Alors Gédrehon, libre de ce côté, se dépêcha d'entrer en Arménie avec sa multitude de soldats.

Tiridat arriva de l'Occident, et quand il vit son royaume bouleversé par la rébellion de ses princes, il fut profondément affligé. Il ne se découragea pas pourtant et réunit ses troupes pour défendre ses Etats. Ses préparatifs n'étaient point encore effectués complètement que Gédrehon franchissait les frontières de l'Arménie et gagnait la province de Taron.

Tiridat, se voyant alors acculé, prit avec lui le peu de troupes qu'il avait, les divisa en plusieurs corps, qu'il envoya contre l'ennemi en leur faisant prendre des directions différentes, et, à la tête de seize mille hommes, se jeta, lui, sur le front de bataille de Gédrehon. Le choc fut terrible et rien ne lui résista. L'ennemi fut rejeté dans la forêt, où il perdit une grande partie des ses hommes.

Cette défaite rendit fou de rage le superbe Gédrehon, qui de nouveau rallia ses troupes en menaçant Tiridat de saccager le pays. Tiridat tomba sur les troupes de ce dernier, extermina une partie et mit le reste en fuite. La nuit étant survenue, les Arméniens s'arrêtèrent auprès d'une rivière, laissant l'ennemi se rallier tranquillement de l'autre côté. Au matin, Gédrehon repassa la rivière et tomba à l'improviste sur les Arméniens, qui restaient inactifs. L'alarme fut donnée; tout le monde prit les armes et bientôt l'ennemi dû reculer encore. Mais le commandant du

Վրանք մտնելու վրայ կեն՝ երբ ահա կայծակի արագութեամբ դուրս ցատրեցաւ Տրգաս-
կոտորեց, ջարդեց ամենէն աւելի յանդուգնները. նոյն վայրկեանին ձախ ուսին վրայ վերը
մ'ընդունեցաւ. Գեղակեանի ձեռքէն: Չայրագին մեղքնութեամբ յարձրեցաւ Տրգաս զինքը
խողովին վրայ և սուրբ բաշկետով՝ այնպիսի հարուած մ'իջեցեցուց՝ որ յանդուգն զորապետը
երկու կտոր բրաւ:

Չնկնելով յետոյ Գեղակեանի բանակը՝ ուղղեց իրեն յազմական զինուորները Սըլ-
կունեաց ազատամար իշխանին դէմ:

LE ROI TIRIDAT EN COÛTE EN DEUX CEDREHON, ROI DES BASSILS.

Tiridat était parti à Rome pour trouver le bien empereur Con-
stantin. Cependant, roi des Perses, trouva le moment favorable et voulut
le nouveau empereur l'attaquer. Il envoya les peuples du Nord qui naguère
avaient cessé une longue conquête et se portèrent par là la ven-
teuse. Il leur proposa d'envahir le pays à un côté pendant qu'il l'oc-
cupait de l'autre. Il fit des propositions décevantes à Selough, et
à un certain des seigneurs qui de le décider à attiser la rébellion dans
le pays. L'Armenie, Selough, était par ses promesses, son propre
père. Or de la bataille des Arméniens, celui-ci même
même temps Gédrehon, roi des Huns et des Bassils, vint à
l'aide de Tiridat, que Tiridat avait placé pour garder le
pays des Bassils. Ces princes abandonnèrent l'armée et s'en allèrent dans le pays
des Arabes, où il y avait une révolte et un grand Selough. Mais
Gédrehon, libre de ce côté, se dévota d'envahir l'Arménie avec un
titre de soldat.

Tiridat arriva de l'Occident et quand il vit son royaume bouleversé
par la rébellion de ses princes, il fut profondément affligé. Il ne se
couragea pas pourtant et renvoya ses troupes pour défendre ses États.
Les peuples se révoltèrent et furent défaits complètement par Gédrehon.
Tiridat se voyant alors isolé, partit avec lui le peu de troupes qu'il
avait pu diriger en plusieurs corps, qu'il envoya contre l'ennemi en tout
sens, pendant que diverses divisions, et à la tête de seize mille
hommes, se jeta, lui sur le front de bataille de Gédrehon. Le choc fut
terrible et rien ne lui resta. L'ennemi fut jeté dans la fuite, on lui
porta une grande partie des ses bagages.

Cette victoire donna à Tiridat le courage de se rendre à Gédrehon, qui de son côté
vint se joindre au moment Tiridat se dirigea le pays. Tiridat
trouva sur les traces de ce dernier, extrêmement une partie et mit le siège
en face. La nuit étant serein, les Arméniens s'arrivèrent auprès d'une
tour, passant l'ennemi se rallier. Tiridat, cependant, de l'autre côté. Au
moment où Gédrehon passait la rivière et venait à l'improviste sur les Ar-
méniens, qui restaient inactifs. L'ennemi fut haussé tout le monde prit
les armes et brûlant l'ennemi de toutes manières. Mais le commandant de

Huns ranima le courage de ses soldats et les poussa contre la tente du
roi Tiridat qu'ils avaient décidé de tuer. Ils arrivèrent auprès de la
tente, ils en tuèrent les gardes et ils allaient y pénétrer, lorsque, comme
un coup de foudre, Tiridat s'élança au devant d'eux et abattit les plus
audacieux. Pendant la lutte il reçut une blessure à l'épaule gauche, de
la main même du chef des Huns. Furieux de cette blessure, il leva son
épée et, par un coup bien porté, coupa en deux le téméraire général.

Ayant mis en déroute l'armée de Gédrehon il tourna ses armes vers
le prince Selough.

Tiridat était parti à Rome pour trouver le bien empereur Con-
stantin. Cependant, roi des Perses, trouva le moment favorable et voulut
le nouveau empereur l'attaquer. Il envoya les peuples du Nord qui naguère
avaient cessé une longue conquête et se portèrent par là la ven-
teuse. Il leur proposa d'envahir le pays à un côté pendant qu'il l'oc-
cupait de l'autre. Il fit des propositions décevantes à Selough, et
à un certain des seigneurs qui de le décider à attiser la rébellion dans
le pays. L'Armenie, Selough, était par ses promesses, son propre
père. Or de la bataille des Arméniens, celui-ci même
même temps Gédrehon, roi des Huns et des Bassils, vint à
l'aide de Tiridat, que Tiridat avait placé pour garder le
pays des Bassils. Ces princes abandonnèrent l'armée et s'en allèrent dans le pays
des Arabes, où il y avait une révolte et un grand Selough. Mais
Gédrehon, libre de ce côté, se dévota d'envahir l'Arménie avec un
titre de soldat.

Tiridat arriva de l'Occident et quand il vit son royaume bouleversé
par la rébellion de ses princes, il fut profondément affligé. Il ne se
couragea pas pourtant et renvoya ses troupes pour défendre ses États.
Les peuples se révoltèrent et furent défaits complètement par Gédrehon.
Tiridat se voyant alors isolé, partit avec lui le peu de troupes qu'il
avait pu diriger en plusieurs corps, qu'il envoya contre l'ennemi en tout
sens, pendant que diverses divisions, et à la tête de seize mille
hommes, se jeta, lui sur le front de bataille de Gédrehon. Le choc fut
terrible et rien ne lui resta. L'ennemi fut jeté dans la fuite, on lui
porta une grande partie des ses bagages.

Cette victoire donna à Tiridat le courage de se rendre à Gédrehon, qui de son côté
vint se joindre au moment Tiridat se dirigea le pays. Tiridat
trouva sur les traces de ce dernier, extrêmement une partie et mit le siège
en face. La nuit étant serein, les Arméniens s'arrivèrent auprès d'une
tour, passant l'ennemi se rallier. Tiridat, cependant, de l'autre côté. Au
moment où Gédrehon passait la rivière et venait à l'improviste sur les Ar-
méniens, qui restaient inactifs. L'ennemi fut haussé tout le monde prit
les armes et brûlant l'ennemi de toutes manières. Mais le commandant de

ՄԱՆԱՃԻՐ ՌԵՏՈՒՆԻՆ ԲԱՆՏԱՐԿԵԼ ԿՈՒ ՏԱՅ Ս․ ՅՈԿՈՎԸՍ ՄԵՐԵՆՍ ԶՈՅՐԱՊԵՏԻՆ ԵՐԹԸ ՍԱՐԿԱՌԱԳՆԵՐԸ
LE GÉNÉRAL MANADJIHR FAIT PRISONNIERS HUIT DIACRES DU SAINT ÉVÊQUE JACQUES D'ÉDESSE

ՄԱՆԱՃԻՀԻ ԶՕՐԱՎԱՐԸ ԿՐ ԳԵՐԷՆ Ս. ՅԱԿՈՎԲ ՄԾԲԻՆԱՅ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ ՈՒԹՐ ՍԱՐԿԱՒԱԳՆԵՐԸ

(Յ. Գ. 342)

LE GÉNÉRAL MANADJIHR EMPRISONNE LES HUIT DIACRES DE SAINT JACQUES, ÉVÊQUE DE NISIBE

(Ap. JC. 342)

ԿՈՍՏԱՍ Կայսրը ուղարկեց Հայաստան իր զորավարն Անտիոքոս, որ հասնելով թագաւորեցուց հոն Խոսրովը: Յետոյ բանակը չորս մասի բաժնեց, և իւրաքանչիւր բաժինը յանձնեց չորս զօրապետներու ձեռքը, որոնք էին՝ Միհրան կուսակալ և թագաւոր վրաց, Վահան՝ իշխան Ամատունեաց և Մանածիհր՝ իշխան Ռշտունեաց և Բագրատ: Մանածիհր զլուս եղաւ հարաւային բանակին, Կիլիկիոյ, Ասորոց և Միջագետաց: Այս վերջին գաւառիս մէջ պատերազմեցաւ Բակուր իշխանին դէմ և հաւածեց Պարսիկները՝ որ անոր օգնութեան եկած էին: Բռնեց և շղթայի զարկաւ Բակուրի որդին Հաշա և վերջնոյս քոյրը, և բերաւ Խոսրովի առջեւ:

Մանածիհր շատ անգութ կերպով վարուեցաւ յաղթուած գաւառին բնակիչներուն հետ. ոչ միայն պատերազմին մասնակցողները սրէ անցուց, այլ նաև անմեղ գիւղացիները՝ որոնք իրենց դաշտերը մշակելու մնացել էին: Արշաւեց նաև Մծբինի գաւառը և ամբողջ երկիրն աւերշուրկելէ յետոյ՝ բազմաթիւ գերիներ հաւաքեց, որոնց մէջ կային նաև Ս. Յակովբ Մծբնայ հայրապետին ութ սարկաւազները: Փութաց Սուրբ Հայրապետը, եկաւ Մանածիհրի քով, և ինչորեց որ այն անմեղ գերիներու բազմութիւնն ազատ թողու, որոնք իրեն բնաւ փնաս ըրած չէին: Մանածիհր մտիկ չըրեց Սուրբ Հայրապետին աղաչանքին, ըսելով՝ որ թագաւորին հրամանը պիտի կատարէ:

Այն ատեն Ս. Յակովբ դիմեց Խոսրով թագաւորին և խնդրեց որ անմեղ գերիներն ազատ արձրել տայ: Սուրբ Հայրապետին այս ընթացքին դէմ զրգոտած Մանածիհր և տեղույն չար մարդիկներու խորհուրդին մտիկ ընելով՝ շղթայակապ թշուառ ութ սարկաւազները ծովուն խորը խեղդել տուաւ: Երբ լսեց Ս. Յակովբ այս բարբարոսութիւնը՝ սաստիկ զայրացաւ և ետ դարձաւ: Ելաւ բարձրացաւ լեռնէն՝ ուսկից կ'երեւնար Ռշտունեաց գաւառը, և լեռան ծայրէն անիծեց Մանածիհրը և իրեն երկիրը:

Աստուծոյ արգարութիւնը, կըսէ Մովսէս Խորենացի, չուշացաւ հասնելու: Մանածիհր՝ Հերովդէսի նման հիւանդութիւններով ու ցաւազարուեցաւ մամբ տանջուեցաւ, և Ռշտունեաց գաւառը՝ որ առաջ այնքան բարեբեր էր՝ ոռոգուած ըլլալով բազմաթիւ գետակներէ, բոլորովին աղային երկիր մը դարձաւ: Երկիրը՝ Ս. Գրքին ըսածին պէս՝ պղնձի փոխուեցաւ, և ծովը բարձրացաւ և կատաղի ալիքներով ողողեց բոլոր շրջակայ գաւառները:

Այս սարսափելի պատիժները տեսնելով՝ Մեծն վրթանէս հայրապետը և Խոսրով թագաւորը՝ սաստիկ ցաւ զգացին, և հրամայեցին որ գերիներն ազատ թողուին, և ապաշխարութեամբ և աղօթքով խնդրեցին Ս. Յակովբ հայրապետէն՝ որ բարեխօս ըլլայ Աստուծոյ բարկութիւնը Ռշտունեաց վրայէն հեռացնելու: Ս. Յակովբ մեռած էր, և Մանածիհրի որդին՝ որ հօրը յաջորդեր էր՝ ճշմարիտ կերպով ապաշխարեց, և Սրբոյն բարեխօսութեան դիմելով՝ կըրցաւ ներողութիւն գտնել Աստուծմէ, ազատելով ինքզինքն և իր հայրենիքը երկնասաստ պատիժներէն:

ARRIVÉ en Arménie, Antiochus, envoyé de l'empereur romain Constance, mit la couronne royale sur la tête de Khosrov et le proclama roi d'Arménie. Il divisa l'armée en quatre corps et désigna pour chaque un chef. C'étaient tout d'abord Mihran, gouverneur et roi d'Ibérie, ensuite Vahan, chef de la famille des Amatounis; Manadjhr, chef de la famille des Rechtounis et Bagrat. Manadjhr était désigné pour commander l'armée du sud et celle de la Cilicie, dans les régions de l'Assyrie et de la Mésopotamie. C'est là qu'il livra bataille au prince Bacour, et mit en fuite les Perses qui étaient venus à son aide. Ayant arrêté et enchaîné Hécha, le fils de Bacour, il le fit mener, ensemble avec sa sœur, devant le roi Khosrov. Il fut sans pitié pour les gens de la province qu'il venait de soumettre, et fit passer au fil de l'épée non seulement ceux qui avaient pris les armes, mais encore les simples paysans, qui étaient restés à leurs champs. Il envahit aussi la province de Medzbine (Nisibe). Il saccagea tout le pays et fit un grand nombre de prisonniers, parmi lesquels se trouvaient huit diacres du grand évêque Jacques de Nisibe. Aussitôt le pieux évêque accourut auprès de Manadjhr; il le supplia de délivrer cette foule de prisonniers innocents de tout crime. Mais Manadjhr demeura sourd aux prières du saint évêque, en alléguant qu'il exécutait les ordres du roi.

Jacques s'en fut alors implorer le roi Khosrov et lui demanda de libérer les captifs innocents. Manadjhr, irrité par les démarches de l'évêque et excité par les gens du pays, fit jeter dans la mer les huit infortunés diacres qu'il avait chargé de fer. Quand Jacques connut cet acte barbare, il fut au comble de l'indignation et s'en retourna. Il gravit la montagne, d'où l'on découvrait le pays des Rechtounis, et il maudit Manadjhr et son canton.

« La justice de Dieu, dit Moïse de Khorène, ne tarda pas à se faire sentir. Comme Hérode, Manadjhr fut accablé de maladies et de chagrins. Le sol du canton, si fertile auparavant, à cause de l'abondance des eaux qui l'arrosaient, se changea en un terrain tout imprégné de sels. Son ciel, selon l'Écriture, devint un ciel de plomb, et la mer, toujours en fureur, envahit et occupa toute la campagne. À l'aspect de ces fléaux, le grand Vertanès et le roi Khosrov ressentirent un grand courroux et ordonnèrent de délivrer les captifs, de faire pénitence et d'implorer le saint évêque de détourner la colère de Dieu. Jacques était parti de ce monde; et le fils et successeur de Manadjhr par son repentir réel, par ses larmes, par l'intercession du saint évêque, put obtenir miséricorde pour lui et son pays, et les fléaux cessèrent ».

Յուշամկարք Պատմ. Հայոց

ԱՐՇԱՒԻՐ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ ԵՒ ՄՈՒՇԷ ԳԻՄԱԿՍԵԱՆ ԿԸ ՅԱՐՉԸՆԻՆ ԹՇՆԱՄՐՈՅՆ ՎՐԱՅ
LES PRINCES ARCHAVIR CAMSARACAN ET MOUCHÉ DIMAKSIAN FONDENT SUR L'ARMÉE PERSANE

ԱՐՇԱԻՐ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ ԵՒ ՄՈՒՇԷ ԴԻՄԱԿՍԵԱՆ ԶՕՐԱՊԵՏՆԵՐԸ ԿԸ ՅԱՐԶԱԿԻՆ ՊԱՐՍԻՑ ԲԱՆԱԿԻՆ ՎՐԱՅ

(Յ. Բ. 422)

LES PRINCES ARCHAVIR CAMSARACAN ET MOUCHÉ DIMAKSIAN FONDENT SUR L'ARMÉE PERSANE

(Ap. Jc. 422)

ՊԱՐՍԻՑ բանակին զորավարը՝ Սերուխտ՝ իմանալով որ Հայերը իրեն դէմ պատերազմելու կու գան, զիցազնարար պաշտպանելու համար քրիստոնէական կրօնքին, փութեաց կուր գետն անցաւ Արուանից աշխարհը և պատրաստուեցաւ Վարդանայ դէմ պատերազմելու:

Հազի թէ Սերուխտ իրեն բանակը զետեղած էր Խալխալ քաղաքին առջև, հասաւ Վարդան իրեն փոքրիկ գունդովը: Առանց խոտվելու տեսաւ նա Պարսից բազմութիւնը. երեք մասի բաժնեց իրեն զօրքերը. առաջինը տուաւ Արշաւիր Կամարականի ձեռքը, իրեն օգնական տալով Մուշէ Դիմաքսեան՝ քաջ զօրապետը: Երկրորդ մասը յանձնեց Խորէն Խորխոռունի իշխանին՝ օգնական տալով Հմայեակ Դիմաքսեան զօրապետը. իսկ երրորդ մասին ինքն եղաւ հրամանատար, որ բանակին կեդրոնը կը ձեւացնէր, և պատրաստուեցաւ յարձրկելու թշնամուոյն վրայ:

Յետ այսպէս բաժանմունքներն ու կարգադրութիւնները կատարելու, մէկզմէկ իրախուսեցին և զէնքերու յարդուութիւն տուող Աստուծոյ օգնութեան ապաւինելով՝ իրբեւ մէկ սիրտ ու կամը ունեցող անձ մը՝ յարձակեցան թշնամուոյն վրայ և խորտակեցին ցրուեցին անոնց յառաջագահ զօնեղերը:

Մի միայն իրենց հաւատքին եռանդեան ձայնէն առաջնորդուած, քաջարտութեամբ և զօրութեամբ լի, Արշաւիր Կամարական և Մուշէ Դիմաքսեան՝ յանդգնարար խուժեցին թշնամիներն հալածելու, բայց տեղուոյ դիրքին անձանթ ըլլալով՝ կաւային և ճախճախուտ տեղերու մէջ ինկան: Չիերնին մինչև կուրծքերը թաղուեցան տղամիւս մէջ և շատ զժուարին կացութեան ենթարկեցին երկու զօրապետները: Թշնամիք տեսնելով անոնց ճահիճներու մէջ խրուիլը՝ սկսան նետեր տեղալ վրանին: Մուշէ իշխանը մահացու վիրաւորուած ինկաւ հոն՝ անձնանուէր զոհ ըլլալով հաւատքին և հայրենասիրական եռանդին: Արշաւիր ինքզինքն աւելի ևս խրախուսելով՝ վար ցատքեց ձիէն, և թէպէտ մինչև ծունկերը ցելխին մէջ թաթխուած՝ ջանաց տղմէն ինքզինքն ազատել. և թէպէտ իրեն դէմ ալ կ'անձրեկէին նետերը, բայց կրցաւ ոչ միայն պաշտպանուիլ վահանով, այլ նաև երբեմն երբեմն օդին միջէն յափշտակելով իրեն դէմ արձակուած նետերը կորովի բազկով թշնամեաց վրայ կը դարձնէր զանոնք, և մի և նոյն պահուն նաև ձին ալ կը մղէր դէպ ի հաստատուն գետինը: Այս միջոցին, կ'ըսուի, կորսնցուց նաև իր ոտնամանին մէկը:

Տեսնելով թէ ամէն ջանը ընելով հանդերձ՝ չէր կրնար ձին արագութեամբ յառաջ մղել և կեանքն ալ վտանգի մէջ էր, թողուց բոլորովին ձին, և թէպէտ տղմաշագփս և մէկ ոտն ալ բորիկ՝ յարձրկեցաւ առիւծի նման թշնամեաց վրայ, ճեղքեց անոնց բազմութիւնը և հասաւ մինչև անոնց վուրկ առաջնորդին ըով. զարկաւ սպաննեց զինքը մէկ հարուածով և կոտորեց ըովն եղած պահապանները: Յետոյ ձին ճախճախուտէն ազատելով՝ վրան ցատքեց և յարձրկեցաւ դարձեալ թշնամեաց վրայ՝ անոնց ջոկատներուն մէջ ջարդ ու սարսափ սփռելով:

Հայերը տեսնելով այսպիսի զերազանց քաջութեան օրինակ մը՝ բորբոքեցան և անաղով, և կրկնապատկելով իրենց արիւթիւնը՝ ցիրուցան հալածեցին Պարսիկները:

SÉBOUKHT, chef de l'armée des Perses, informé de la marche des Arméniens contre lui, qui venaient pour défendre dans une lutte héroïque la religion chrétienne, se dépêcha de passer le fleuve Cour et arriva en Ibérie, où il campa en attendant Vardan pour le combattre.

Séboukht avait à peine installé son camp devant la ville de Khal-khal que Vardan arrivait avec sa petite armée. À la vue de la multitude des Perses il ne se troubla pas. Il divisa son corps d'armée en trois parties. Il donna le commandement de l'une à Archavir Camsaracan, en lui adjoignant Mouché Dimaksian. Il mit l'autre sous les ordres du prince Khorène Khorkhorouni, en lui adjoignant aussi le prince Hemaïac Dimaksian. Lui même il se chargea du commandement de la troisième division, qui devait tenir le centre de l'armée, et se prépara à attaquer l'ennemi.

Le front de bataille une fois formé et chaque division mise à son rang, on s'encouragea mutuellement, on invoqua le Dieu des armées, et tous fondirent sur un seul homme sur l'ennemi, dont l'avant-garde fut à l'instant coupée et repoussée.

N'écoutant que la voix divine de leur foi, pleines de courage et de force, les princes Archavir Camsaracan et Mouché Dimaksian se laissèrent emporter au devant de l'ennemi et se trouvèrent engagés dans une espèce de marais. Leurs chevaux s'enfoncèrent dans un terrain fangeux jusqu'au ventre et rendirent critique la situation des deux intrépides cavaliers. Les ennemis les aperçurent et firent pleuvoir leurs flèches sur eux. Le prince Mouché, blessé mortellement, tomba victime de son dévouement et de sa foi. Archavir voyant ceci, prit plus de courage encore, descendit de cheval et quoique ayant ses jambes enfoncées dans la boue essaya de s'avancer. Les flèches tombaient sur lui comme de la grêle; il se servit de son bouclier pour s'en défendre. Il attrapait quelquefois en l'air les javalots qui lui étaient lancés et de son bras vigoureux les relançait à l'ennemi. Ceci faisant, il tachait de pousser son cheval vers le sol ferme. On dit qu'il laissa dans la vase une de ses chaussures.

Voyant que, malgré tous ses efforts, il ne pouvait faire avancer son cheval et que sa vie était en danger, il abandonna la bête et, couvert de boue, n'ayant qu'un pied chaussé, il se précipita sur les ennemis comme un lion, fendit leurs rangs et arriva jusqu'au prince Vourc, leur chef. Il le tua sur le coup, ainsi qu'un grand nombre de ses hommes. Puis, délivrant son cheval du marais, il sauta dessus, fundit de nouveau sur les ennemis et jeta la terreur dans leurs rangs.

Les Arméniens voyant cette scène de bravoure s'enthousiasmèrent et redoublant leur vaillance chassèrent les Perses.

ԳԵՆԷԼ ՄԱՀՈՒԱՆ ԳՍՏԱՊԱՐՏՈՒՄԻ ԱՐԾԱԿ ԵՐԿՐՈՐԳԷՆ. — ARCHAG II ET LE MEURTRE DU PRINCE KENEL

ԱՐՇԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ ԵՒ ԳՆԷԼ ԻՇԽԱՆԻՆ ՍՊԱՆՈՒՄԸ

(8. p. 366)

ARCHAK II ET LE MEURTRE DU PRINCE GNËL

(Ap. JC. 366)

ՓԱՍՏՈՍ Բուզանդացի՝ Հայոց նշանաւոր պատմագիրը՝ որ այս ժամանակները կ'ապրէր, այսպէս կ'աւանդէ Գնելի մահուան դէպքը. « Տիրիթ կը փափաքէր ձեռք բերելու Գնելի կինը՝ գեղեցիկ փառանձեմը, և այս նպատակաւ ամէն տեսակ հնարք ձեռք առած էր՝ Գնէլը մէջտեղէն վերցընելու: Ետտ տեսակ ամբաստանութիւններ կուտեց անոր դէմ թագաւորին առջև, և վերջապէս համոզեց Արշակը զինքն սպաննել տալու: Դաւասարդ ամսոյն մէջ Արշակ գնացեր էր Շահապիվան, ուսկից զրկեց Գնելի մօտ վարդան Մամիկոնեանը՝ յանձնելով որ համոզէ Գնէլը՝ գալու Շահապիվան և հոն թագաւորին հետ տօնախմբութեան օրերը կատարելու: Գնէլ՝ առանց բնաւ կասկածելու՝ հետն առնելով իր կինն և ծառաները՝ զիշեր ստեն համբոյ ինկաւ թագաւորին քով երթալու: Դոյն օրը Ս. Յովհաննու Մկրտչին մեծահանդէս տօնը կը կատարուէր, որ հաստատուած էր ամէն տարի Բագաւանի մէջ հռչակելու Ս. Գրիգոր Լուսաւորչէն: Բազմաթիւ եպիսկոպոսներ և տօնասէր հաւատացեալներ փութացեր հաւաքուեր էին Բագաւան: Ս. Դերսէս որ թագաւորին քով մնացեր էր Շահապիվանի մէջ՝ իրեն փոխանորդը խաղ եպիսկոպոսը՝ Մուրիկ սարկաւազին հետ Բագաւան ուղարկեր էր:

« Յաջորդ ատուտ՝ երբ Գնէլ արքունի բանակատեղոյն կը մօտենար, Արշակ Բ. հրամայած էր որ զինքը բռնեն և սպաննեն: Տիգաւոր և սուսերաւոր զինուորներ յանկարծ Գնելի վրան յարձրկեցան, զինքը ձիէն վար տապալելով՝ ձեռքերը թիկունքին կապելով՝ առին տարին զինքն սպաննելու: Փառանձեմ զիմեց իսկոյն Ս. Դերսէսի քով, որ առաւօտեան ժամերգութիւնը կատարելու հետ էր, և պաղատեց որ փութար իր ամուսինն ազատելու: Ս. Դերսէս կիսատ թողլով ժամերգութիւնը՝ փութաց թագաւորին վրանը: Արշակ՝ գուշակելով արդէն որ Սուրբ Հայրապետը Գնելին ազատութեան բարեխօս պիտի գայ՝ վերմակը վրան քաշեց և կեղծեց իբր թէ ըսուն կ'ըլլայ: Ս. Դերսէս ցնցեց զինքը, աղաչեց որ զթայ թշուառ Գնելին և հրաման զրկէ որ չսպաննեն, բայց Արշակ սուտ ըսն ձեւացնելով՝ պատասխան չէր տար:

« Ս. Դերսէս թախանձելու հետ էր՝ երբոր դահճապետը մտաւ թագաւորին վրանը և իմացուց Արշակի որ իրեն հրամանը դործադրուեր էր, և Գնէլը արդէն թաղեր էին նոյն իսկ զլիստաման տեղը »:

FAUSTUS de Byzance, célèbre historien arménien, qui vivait à cette époque, raconte la mort de Gnèl de la façon suivante: « Tirith convoitait la possession de la femme de Gnèl; elle s'appelait Pharanzème. Il cherchait donc pour cela tous les moyens de le faire périr. Il accumula accusations sur accusations contre lui auprès du roi et finit par décider Archak à le mettre à mort. Pendant le mois de Navassard, Archak étant allé à Chahapivan, manda. Vardan Mamikonian auprès de Gnèl, pour prier celui-ci de venir passer les fêtes avec lui. Gnèl, sans méfiance, se mit en voyage pendant la nuit, accompagné de sa femme et de ses serviteurs, pour venir réjoindre le roi. Ce jour-là, c'était la grande fête de S. Jean-Baptiste, fête que S. Grégoire l'Illuminateur avait institué à Bagavan. Un grand nombre d'évêques et une multitude de peuple étaient venus à Bagavan. S. Nersès qui était resté à Chahapivan avec le roi, y avait envoyé l'évêque Khad en compagnie de son archidiacre Mourigh.

« Le matin d'après, Gnèl approchait du camp royal, et c'est alors qu'Archak le fit saisir et mettre à mort. Des soldats, armés de lances et d'épées, vinrent à sa rencontre, le jetèrent à bas de son cheval, lui lièrent les mains derrière le dos et l'emmenèrent. Voyant cela, sa femme Pharanzème courut trouver S. Nersès, qui, à cette heure matinale, était en train de réciter l'office du jour. Elle le supplia de venir au secours de son mari. S. Nersès, laissant l'office, vint en hâte à la tente du roi. Archak, soupçonnant bien que le saint homme ne venait à lui que pour implorer la grâce de Gnèl, se couvrit pour faire croire qu'il dormait. S. Nersès le secoua et le supplia d'avoir compassion de Gnèl et de ne pas le laisser exécuter. Mais Archak faisait toujours semblant de dormir, et ne répondait rien.

« S. Nersès répétait ses supplications, lorsque le chef des bourreaux entra dans la tente et vint dire au roi que ses ordres avaient été exécutés, et que Gnèl avait été enterré à l'endroit même où il avait subi le supplice ».

ԱՐՏԱՇԻՐ ԳԱՀՐԵՆԷՑ ԿՐՆԷ ԽՈՍՐՈՎ ԵՐՐՈՐԳԸ. — ARTACHIR, ROI DES PERSES, DÉTRONNE KHOSROV-III, ROI D'ARMÉNIE

ԱՐՏԱՇԻՐ՝ ՊԱՐՍԻՑ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ՈՐԳԻՆ ԳԱՀԸՆԿԷՑ Կ'ԸՆԷ ԽՈՍՐՈՎ Գ. ՀԱՅՈՑ ԹԱԳԱՒՈՐԸ

(Յ. Բ. 391)

ARTACHIR, FILS DU ROI DES PERSES DÉTRONNE KHOSROV III, ROI D'ARMÉNIE

(Ap. J.C. 391)

ՀԱՅՈՑ պատմութեան այս շրջանին մէջ՝ Խոսրով թագաւորն իրեն գահակալութեան երրորդ տարին՝ Հայոց Կաթողիկոսութիւնը յանձնեց Երանեւոյն Խաչակոյ Պարթեւի, որ հռչակուած էր իրեն առաքինի վարքով և լիուր իմաստութեամբ։ Գծրախտաբար քանի մը նախարարներ Խոսրով թագաւորին հետ թշնամանալով՝ անոր կործանման հետամուտ էին։ Գիտնալով որ առանց Շապուհի՝ Պարսից արքային հաւանութեան՝ Խաչակը կաթողիկոս դրուած էր Հայաստանի, գնացին անհաւատարիմ նախարարները և ամբաստանեցին Շապուհին՝ թէ Խոսրով իրեն հաւատարիմ չէր և Յունաց Կայսեր հետ բարեկամութիւն կ'ընէր։

Շապուհ Գ. իսկոյն մարդիկ ուղարկեց և հրամայեց որ Խոսրով իրեն քով գայ, աւելցնելով նաև յանդիմանութիւններ և սպանալիքներ։ Խոսրով չուզեց Շապուհի հրամանը կատարել և մերժեց արհամարհութեամբ զրկուած պատգամաւորները։

Առանց ժամանակ կորսնցնելու՝ Խոսրով ինդրեց Արկադիոսէ՝ Յունաց կայսրէն՝ որ Շապուհի հետ բարեկամութիւնը խզելով՝ զինքը պաշտպանելու համար զօրաւոր բանակ մ'ուղարկէ, խոստանալով որ ամբողջ Հայաստանն անոր իշխանութեան հպատակեցնէ։ Բայց Արկադիոս մերժեց առաջարկը և չուզեց Շապուհի դէմ թշնամութիւն ցուցնել։

Շապուհ սաստիկ զայրացած իրեն դեսպաններուն եղած անարգանքին վրայ, բազմաթիւ բանակ մը զրկեց Խոսրովի վրայ իրեն Արտաշիր որդւոյն ձեռքով։ Խոսրով տեսնելով թէ անօգնական մնաց կայսրէն և իրեն նախարարներէն, որոնք իրեն հետ թշնամացեր էին, ստիպուեցաւ ակամայ երթալ Արտաշիրի քով՝ յուսալով գթութեան հանդիպելու։ Արտաշիր անմիջապէս զինքը գահընկէց ընելով՝ շղթայի զարկաւ, և իրեն տեղ վաճառու հերայրը՝ Հայոց թագաւոր հռչակեց։ — Խոսրով հինգ տարի թագաւորած էր։

À cette époque de l'histoire de l'Arménie, le roi Khosrov, qui régnait depuis trois ans, désigna comme patriarche le bienheureux Isaac, homme vertueux et d'immense sagesse. Malheureusement, quelques nakharares (féaudeaux arméniens) avaient pris Khosrov en inimitié et ne méditaient plus que sa perte. Comme il avait élevé S. Isaac au pontificat sans en demander l'autorisation à Chapouh, ils s'en vinrent dire au roi des Perses que Khosrov ne lui était plus fidèle et qu'il était d'intelligence avec l'empereur des Grecs.

Chapouh envoya aussitôt intimer l'ordre à Khosrov de se rendre auprès de lui. Il lui fit des reproches et même des menaces. Mais Khosrov laissa sans suite les ordres du roi des Perses, et après avoir donné une réponse arrogante, congédia dédaigneusement les envoyés.

Sans perdre le temps Khosrov fit prier Arcadius, empereur des Grecs, de rompre la paix avec Chapouh et de lui envoyer une armée puissante pour le protéger. Il lui promettait de mettre toute l'Arménie sous son autorité. Mais Arcadius refusa de lui porter aide et de faire cause commune avec lui.

Chapouh indigné et irrité de l'outrage infligé à ses envoyés, envoya en Arménie une armée nombreuse, qu'il plaça sous les ordres de son fils Artachir. Khosrov, en se voyant seul et sans aide, menacé même par ses nakharares, prit le parti douloureux d'aller trouver Artachir, espérant exciter sa compassion. Ce dernier le détrôna immédiatement, le fit charger de chaînes, et couronna à sa place son frère Vramchapouh. — Khosrov avait régné cinq ans.

ՎԱՀԱՆ ԻՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ ԿԸ ՊԱՏՈՒՈՒԻ ՊԱՐՄԻՅ ՎԱԳԱՐՇ ԹԱԳԱՌԻՆ. — VAHAN LE MAMICONIEN HONORÉ PAR VAGHARCHE, ROI DES PERSES ARAM webaram.com

ՎԱՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ ՊԱՏԻ ԿՐ ՍՏԱՆԱՅ ՊԱՐՍԻՅ ՎԱՂԱՐՇ ԹԱԳԱԻՈՐԷՆ

(Յ. Բ. 636)

VAHAN MAMICONIAN HONORÉ PAR VAGHARCHE, ROI DES PERSES

(Ap. JC. 636)

Երբ հասկացաւ Վաղարշ Պարսից թագաւորը՝ որ զիւրին գործ պիտի չըլլայ իրեն նուաճել Հայ ժողովուրդը, որուն գլուխ կեցեր էր Վահանի նման անպարտելի զինուորացի մը, որ ոտը հաներ էր ամբողջ Հայաստանը և շատ անգամներ սակաւաթիւ բանակով կոտորեր և հալածներ էր արքունի գունդերը, և մանաւանդ վերջին անգամ էրը երեսուն մարդով յարձրկեր էր չորս հազար զօրաց վրայ և կրցեր էր զանոնք փախցընել, որոշեց քաղցրութեամբ վարուիլ և ամէն կերպ զիջումներ ընել Վահանը վաստակելու համար։

Թագաւորն իրեն խորհրդականներուն հետ մտածելով՝ սահմանեցին Հայաստանի մարզպան զիջելու Նիխոր իշխանը, որուն յանձնեցին ամէն միջոց ի գործ դնել հանդարտեցնելու համար զբոլոր անհարկները և ձեռք բերել Վահանի հպատակութիւնը առ թագաւորն Պարսից։

Նիխոր չհամարձակելով Հայաստան մտնել՝ բնակութիւնը հաստատեց Նուարսակ գիւղը, և դեսպաններ զրկեց Վահանի ըով՝ հաշտութեան պայմաններու վրայ խօսելու համար։ Վահան հետեւեալ պայմաններն որոշեց. ազատութիւն բահնալայի՝ իրենց քրիստոնէական կրօնը ազատ պաշտելու ամբողջ Հայաստանի մէջ, կործանուին ամէն կրակատուններու որոնք հաստատուեր էին Պարսիկներէն Հայոց գաւառներուն մէջ. արդարապատ կառավարութիւն քաղաքական խնդիրներու մէջ, և այլն։ Նիխոր ընդունեցաւ Վահանի առաջարկած բոլոր պայմանները և հրաւիրեց զինքը իւր մօտ գալու։ Վահան ընկերակցութեամբ քանի մը մեծամեծ իշխաններու և չափաւոր թիւով զինուորներու՝ գնաց Նուարսակ գիւղը։ Մտնելու ժամանակ զինուորները ռազմական կարգի դրաւ և շփոթներն հընչեցուց։ Նիխոր շփոթեցաւ և կարծեց թէ յանկարծական դաւադրութիւն մ'էր ըրած ցոյցը։ Մարդիկ ընդհանջ զրկեց Վահանի՝ ըսելով որ պէտք էր Պարսից սովորութեան համաձայն գործէր, որոնք միայն ընդհանուր զօրավարին իրաւունք կու տային շփոթներ հնչեցնելու՝ գիւղ մը մտնելուն և անկէց մեկնելու պահուն։ Որուն պատասխանեց Վահան. Նախ զիս Պարսից թագաւորին հպատակ ըրէք և յետոյ ես ալ Պարսից սովորութիւններուն կը համաձայնիմ։ Այսպէս Նուարսակ մտնելով՝ ներկայացաւ Նիխոր մարզպանին։ Հոն խորհուրդ ըրին միասին, և Վահան համարձակ կերպով պաշտպանեց իրեն իրաւունքները։ Վստահացուց զինքը Նիխոր՝ որ Պարսից արքայն պիտի ընդունէր բոլոր բաժնեքը, և յորդորեց զինքը թագաւորին ըով երթալու։ Վահան հաւանեցաւ և քանի մը նախաբարներու ընկերակցութեամբ՝ գնաց Վաղարշի արքունիքը։ Պարսից արքայն զինքը հանդիսատար կերպով ընդունեցաւ՝ իրեն մեծամեծներուն ներկայութեամբ և գովեց անոր քաջութիւններն և իրաւացի գործերը. զինքը մեծամեծ պատիւներու արժանացուց և բոլոր անոր խնդիրները զրի առնելով՝ կնքեց իրեն վարձարոշմ մը նշանով։ Յետոյ ուզելով մեծաբոյն ցոյց մը տալ Վահանի վրայ ունեցած համարմունքին՝ զինքը անուանեց իշխան Մամիկոնեան Տան և կարգեց զինքը միանգամայն Ընդհանուր Սպարապետ Հայաստանի բանակին։

Յուշանկարը Պամ. Հայոց

QUAND le roi des Perse comprit qu'il était difficile de soumettre le peuple Arménien, dirigé par des héros comme l'invincible Vahan, qui avait soulevé tout le pays, qui avait battu les troupes royales avec une poignée d'hommes et principalement la dernière fois, lorsque, avec trente mille hommes, il s'était précipité sur une armée de quatre mille hommes qu'il avait mis en fuite, il décida d'agir par douceur et gagner par tous les moyens Vahan.

Le roi et le conseil décidèrent de désigner le prince Nikhor comme gouverneur de toute l'Arménie, à qui on recommanda d'essayer tous les moyens pour calmer les esprits, pacifier le pays et surtout d'obtenir la soumission de Vahan au roi.

Nikhor n'osant pas s'aventurer dans le pays, s'arrêta dans le village Nouarsagh, d'où il envoya des gens à Vahan pour conclure la paix. Ce dernier mit des conditions. Il demandait la liberté pour les prêtres d'exercer la religion chrétienne dans toute l'Arménie; la destruction de tous les temples élevés pour le culte du feu; la justice complète dans les affaires publiques, etc. Le prince Nikhor se rendit à toutes les conditions de Vahan qu'il invita à venir le trouver. Vahan accompagné de quelques Grands de l'Arménie et de quelques hommes d'armes, se rendit au village de Nouarsagh. Il fit mettre ses soldats en rang de bataille et ordonna de sonner des trompettes. Nikhor en fut alarmé et crut à une trahison. Il fit dire à Vahan qu'il devait se conformer à l'usage des Perse qui ne permettaient qu'à un général de faire sonner les trompettes lorsqu'il entrait dans un village ou qu'il en sortait. À quoi Vahan répondit: «D'abord faites de moi un serviteur du roi des Perse, alors, et seulement alors, j'aurai à me conformer à votre usage». Puis il fit son entrée dans Nouarsagh et se présenta à Nikhor. Là ils tinrent un conseil où Vahan s'exprima hardiment et sagement. On lui assura que tout ce qu'il avait demandé serait exécuté. Nikhor l'engagea d'aller trouver le roi. Vahan consentit et accompagné de quelques satrapes, il se rendit à la cour de Vagharche. Ce dernier le reçut solennellement en présence des grandes personnalités de son royaume; il le loua pour sa loyale conduite, le combla d'honneurs et fit droit à ses demandes par écrit spécial sur lequel il apposa le sceau royal. Puis voulant lui donner une haute marque de l'estime qu'il avait pour lui, il lui conféra le titre de Seigneur de la Maison des Mamiconians, en lui donant en même temps le commandement de toute l'armée arménienne.

5

ՀԱՅԻ ԱՆԻՆ ՊԱՇՏՈՐՈՂ ՅՈՑՆԵՐԸ ԿԸ ՀԱՍԱՏԵՆ. — LES ARMÉNIENS CHASSENT LES GRECS QUI ASSIÈGENT LA VILLE D'ANI

ՀԱՅԵՐԸ ԿՐ ՀԱՆՎԱԾԵՆ ԱՆԻ ՔԱՂԱՔԻՆ ՊԱՇՏԱՐՈՂ ՅՈՅՆԵՐԸ

(Յ. Ք. 366)

LES ARMÉNIENS CHASSENT LES GRECS QUI ASSIÈGENT LA VILLE D'ANI

(Ap. J.C. 366)

ԵՍՏ ժամանակէ վեր Մանուսոս՝ Յունաց կայսրը՝ կը փափարէր ձեռք բերել Անին, Հայաստանի ամենէն աւելի գեղեցիկ քաղաքը: Փորձեց ղեկավարներ ղրկելու Գագիկ թագաւորին, համոզել ուզելով զինքը՝ որ Անին կայսեր յանձնէ, բայց Հայոց թագաւորը տեղի չտուաւ ոչ յանդիմանութիւններուն և ոչ սպառնալիքներուն: Այն ատեն կայսրը զօրաւոր բանակ մը ղրկեց Հայաստան, որ եկաւ հասաւ մինչև Ճիրակ գաւառը: Գագիկ պատերազմեցաւ և հալածեց Յոյները: Պարտութեան ամօթէն աւելի գրգռուելով կայսրը՝ ուրիշ զօրաւորագոյն բանակ մ'ալ ղրկեց՝ հռչակաւոր Նիկողայոս զօրապետին առաջնորդութեամբ, բայց Հայերը ասոնք ալ հալածեցին: Մանուսոս կայսրը թողցրութեամբ Գագիկը կոստանդնուպոլիս հրաւիրեց, ուր շքեղ ընդունելութիւն մ'ըրաւ՝ արժանաւոր անոր թագաւորական աստիճանին:

Քանի մ'օր անցնելէ յետոյ՝ կայսրը խօսք բացաւ դարձեալ Անի քաղաքին խնդրոյն վրայ. խոստացաւ Գագիկի տալու Փոքր Հայոց Մելիտինէ քաղաքը և շրջակայ գաւառը՝ եթէ նա յանձն առնուր Անին կայսեր թողու: Գագիկ մերժեց ատաջարկը. կայսրը՝ հակառակ իրեն նախընթացաբար ըրած երդմունքին՝ արքայից Գագիկը կոստանդնուպոլիս կ'ղգնեցրէն մէկուն մէջ:

Էրբ այս լուրն Հայաստան հասաւ՝ նախարարները երկու կուսակցութեան բաժնուեցան, անոնցմէ կէսը կայսեր կողմը բռնելով և կէսն ալ թագաւորին: Գործախտաբար առաջինները բազմաթիւ էին, որոնք նամակ մը գրեցին կայսեր՝ որուն մէջ կը խոստանային իրեն յանձնելու Անին՝ շրջակայ երկիրներով: Կայսր արքային ետ կանչեց Գագիկ թագաւորը, և ցուցնելով անոր՝ նախարարներէն գրուած նամակը՝ զուրցեց. « Ուրեմն հիմայ քնչ կ'ըսես. ահաւասիկ քու իշխաններդ Անին և ամբողջ երկիրը ինձի կը յանձնեն »: Գործախտ թագաւորը՝ երկար ատեն դէմ կենալէ վերջը՝ ստիպուեցաւ ստորագրելու դաշնագրութեան: Մանուսոս տուաւ Գագիկի՝ թիզու քաղաքը և ուրիշ ստանդաններ, ուր թշուառ թագաւորը վշտալից կեանք մ'անցուց:

Կայսրը շուտով զօրաւոր բանակ մը ղրկեց Նիկողայոս զօրապետին ձեռքով՝ որ երթան Անի և շրջակայ գաւառներուն տիրեն: Անիի քաղաքապետը՝ Ապիրատ իշխանն էր, որ տեղեակ չըլլալով կոստանդնուպոլիս մէջ անցած դարձածին, երբ իմացաւ Յունաց զաւրտար՝ փակել տուաւ քաղաքին դռները և պատրաստուեցաւ պաշտպանելու քաղաքը հայ զինուորներու հետ, որոնք նոյնպէս անտեղեակ էին կաստրուած ընի դաշնագրութեան, ըսելով որ թագաւորին կը պատկանէր գալու և անձամբ քաղաքը կայսեր զօրաց ձեռքն յանձնելու: Այն ատեն Յոյներն ուզեցին բռնութեամբ տիրել քաղաքին, բայց Հայերը՝ հայրենասիրութեամբ վառուած՝ բազմութեամբ զուրս խուժեցին քաղաքէն, և կատաղութեամբ Յոյներուն վրան յարձըրկելով՝ անոնցմէ շատերը կոտորեցին և մնացածները հալածեցին և գաւառէն զուրս վաճընեցին:

DEPUIS longtemps déjà l'empereur Monomachus rêvait de posséder la plus belle ville de l'Arménie, Ani. Il essaya d'envoyer des ambassadeurs au roi Gagic pour le décider de lui céder sa capitale; mais le roi de l'Arménie devant les reproches et les menaces resta inflexible. Monomachus envoya, alors, une armée puissante qui vint jusqu'à la province de Chirac. Gagic livra bataille et chassa les Grecs. Honteux d'une pareille défaite l'empereur envoya de nouveau une armée encore plus puissante qu'il mit sous le commandement du célèbre général Nicolas. Mais les Arméniens les chassèrent de nouveau. Alors Monomachus honteusement attira Gagic à Constantinople. Là il fut reçu avec toute la pompe due à son rang.

Après quelques jours de résidence à Constantinople, l'empereur revint sur l'ancienne question de la ville d'Ani. Il offrit à Gagic, s'il voulait consentir à la lui céder, de lui donner en échange la ville de Mélitène, dans la Petite-Arménie, avec toute sa province. Gagic refusa. L'empereur violant le serment qu'il avait fait, le reléguait dans une île.

Quand la nouvelle en parvint en Arménie, les satrapes se divisèrent en deux partis: les uns pour l'empereur, les autres pour le roi. Malheureusement le premier l'emporta. On écrivit une lettre à l'empereur où on disait qu'on lui livre Ani avec toutes ses provinces. L'empereur rappela alors Gagic de son exil, lui montra la lettre des satrapes et lui dit: « Que peux-tu avoir à dire à présent? Voilà que tes princes m'ont donné Ani et tout l'Orient ». L'infortuné roi, après avoir longtemps résisté, signa l'acte de cession. Monomachus lui donna la ville de Bizou et d'autres propriétés où Gagic mena une vie douloureuse.

Aussitôt après, l'empereur envoya le général Nicolas avec une puissante armée, pour prendre possession de la ville d'Ani et des autres provinces. Le gouverneur Apirat, qui ignorait tout ce qui s'était passé à Constantinople, ferma les portes de la ville quand il vit approcher l'armée grecque et se retrancha avec ses soldats qui ne savaient rien non plus. Ils décidèrent à la défendre par tous les moyens, déclarant que c'était au roi, leur maître, à venir en personne céder sa capitale. Les Grecs voulant s'emparer d'Ani par la force, les Arméniens, animés par l'amour de la patrie, sortirent en masse de la ville, fondirent avec rage sur les Grecs, en massacrèrent un nombre immense, poursuivirent les autres et les chassèrent du pays.

ԹՈՐՈՍ Ա. ԲԱՆՏԱՐԿԵՆԻ ԿՈՒ ՏԱՅ ԳՊԳԻԿԸ ՄՊԱՆՆՈՂ, ՄԱՆՏԱԼԵՆՑ ԵՐԵՔ ԵՂԲՈՒՐԸ
THOROS I. FAIT PRISONNIERS LES TROIS FRÈRES MANTALÉENS, LES MEURTRIERS DU ROI GAGIC

ԹՈՐՈՍ Ա. ԳԵՐԻ ԿԸ ԲՈՒՆԷ ՄԱՆՏԱԼԵԱՆ ԵՐԵՔ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐԸ, ՈՐՈՒՔ ՍՊԱՆՆԵՐ ԷՆ ԳԱԳԻԿ ՀԱՅՈՑ ԹԱԳՍԻՈՐԸ

(Յ. Բ. 1112)

THOROS I FAIT PRISONNIERS LES TROIS FRÈRES MANTALÉENS, LES MEURTRIERS DU ROI GAKIC

(Ap. JC. 1112)

ՀԱՎԱՌԱԿՈՒԹԵԱՆ խնդիրներ ծագեր էին 1112 տարւոյն մէջ՝ Թորոս Առաջինի և Մանտալեան կողմէ երեք եղբայրներուն մէջ, որ յունագոյի իշխաններ էին, և սպաններ էին Գագիկ Հայոց թագաւորը: Թորոս եկաւ պաշարեց անոնց բնակած Կիսիտորա աւանը. գիշեր ատեն՝ իրեն բանակէն բաջաւիրաւ և յանդուգն մարդիկներ դարանի դնելով բերդին մօտերը, ինքը կեղծեց հեռանալ իր ձիաւոր զօրքին հետ՝ ստաւօտեան դէմ: Բերդականները շատ զարմացան Թորոսի հեռանալուն վրայ և համարեցան որ տեղւոյն ամրութենէն առ այժմ յուսահատած՝ պաշարումը վերցուցեր էր՝ ուրիշ կողմ գնալու համար:

Բացին բերդին դռները, և առանց կասկածելու՝ սկսաւ ժողովուրդը ելլել ու մտնել: Թորոսի դարանակալներն յանկարծ անոնց վրայ յարձեղեցան և կոտորեցին. Թորոս ալ ետ դառնալով՝ միացաւ իրեն զօրքերուն հետ և ամբողջին տիրելով՝ սրէ անցուցին մէջը զանուղները: Մանտալեայ երեք որդիները բռնուեցան և Թորոսի առջև բերուեցան, որ խօսու դէմքով անոնց երեսը նայելով՝ հարցուց. Գու՞ր էք որ սպանեցիք Գագիկ թագաւորը, և հրամայեց անոնց որ թագաւորին զգեստներն և սուրը իրեն բերեն: Երեք եղբայրները ուրացան ըսելով թէ իրենց ըովը չէին այն իրերը: Բայց երբոր Թորոս սպանացաւ զանոնք չարչարանքի մատնելու եթէ չբերէին, վախերնէն ո՛ր տեղ պահուած ըլլալն յայտնեցին: Ի՛նչ երբոր թագաւորական զգեստները տեսաւ Թորոս՝ սիրտը փղծկեցաւ և լացաւ թշուառ ու ըսջ թագաւորին վրայ: Հրամայեց Մանտալեան եղբայրներուն որ եղկելի թագաւորին վերաբերեալ մնացած ուրիշ իրեղէններն ալ ցուցնէին իրեն: Անոնցմէ մէկը՝ պատճառանք բռնելով թէ անհրաժեշտ գործի մը համար պէտք ունէր հեռանալու, Թորոսի բանի մը զինուորներուն ընկերակցութեամբ մեկնեցաւ այնտեղէն. բայց պարսպին մօտեցած ատենին՝ յանկարծ փախաւ զինուորներուն ձեռքէն, և պարսպին բարձրութենէն ինքզինքը վար նետեց և զուլիւր ջախջախեցաւ:

Երբ անոր ինքնասպանութեան լուրն առին՝ մնացած երկու մարդասպան եղբայրները սկսան աղաղակել և ըսել թէ Թորոսի զինուորներն սպաներ էին իրենց եղբայրը: Անոնցմէ մէկը գոռոզարար սկսաւ խօսիլ Թորոսի հետ. և Թորոս հրամայեց զաւազանով ձեռնելու այն յանդուգն չարագործը. «Ի՛նչպէս կը համարձակիս, գոչեց այս վերջինս, ձեռնել տալու յոյն իշխան մը»: Թորոս իր արդար բարկութիւնը սանձել չկրնալով՝ գոչեց. «Գու՞ր իշխաններ, դուք վատ և արիւնարբու գազաններ էք, որ յանդուգնեցաք թագաւոր մը սպաննելու, և ես իրաւունք պիտի չունենամ զձեզ պատժելու»: Այս խօսքին հետ՝ հաստ գաւազան մ'առնելով ձեռքը՝ բանի մը հաստ ուժով հարուածներ իջեցուց անոր գլխուն, և մեռած՝ գետին փռեց, գոչելով «Գու՛ր արժանի չէք սրով սպաննուելու, գաւազանի տակ պէտք է ստուկիք»: Յետոյ երբորդ եղբայրը շղթայել տալով՝ հրամայեց զինուորներուն որ իրրեւ գերի տանին իրեն հետ:

EN 1112, des hostilités furent déclarées contre Thoros I. et les trois fils de Mandalé, ceux-là mêmes qui avaient tué le roi Gakic. Thoros vint alors pour mettre le siège devant le château de Kisistra. Arrivé la nuit, il y embusqua des hommes intrépides et hardis de son infanterie et se retira avec sa cavalerie, dès le lever du soleil. La garde du fort, surprise de voir le prince s'éloigner, supposa qu'il n'avait pas osé attaquer le château et qu'il ne reviendrait plus, resta tranquille.

Les portes du château furent ouvertes et, sans crainte, le peuple sortait et entraît. Tout à coup les hommes de Thoros sortirent de leur embuscade, se jetèrent sur tous ceux qu'ils rencontrèrent et les mirent à mort. Thoros qui n'attendait que ce moment, rebroussa chemin et accourut se joindre à ceux qu'il avait laissés. Les soldats entrèrent dans la place et passèrent au fil de l'épée tous ceux qui leur résistèrent. Les trois fils de Mandalé furent pris et amenés devant Thoros, qui les regardant bien en face, leur demanda si c'étaient bien eux qui avaient tué le roi Gakic, et leur intima l'ordre de lui apporter les habits et l'épée du roi défunt. Les trois frères prétendirent qu'ils ne les avaient pas. Mais quand Thoros eut menacé de les mettre à torture, ils les apportèrent aussitôt. À la vue de ces vêtements royaux, Thoros ne put retenir ses larmes. Il demanda encore aux trois frères de lui remettre différents autres objets qui avaient appartenu au malheureux roi qu'ils avaient assassiné. L'un d'eux, sous un prétexte quelconque, s'éloigna avec quelques soldats de Thoros. Tout à coup il s'échappa de leurs mains et se précipita du haut de la forteresse et se brisa le crâne.

À la nouvelle de la mort de leur frère, les deux autres assassins poussèrent des cris et prétendirent que c'étaient les soldats qui l'avaient tué. L'un d'eux parla même à Thoros sur un ton hautain. Le prince donna l'ordre de le bâtonner. « Quoi! cria-t-il ce dernier, tu oses faire bâtonner des princes grecs! » Thoros ne pouvant retenir sa juste colère, s'écria: « Vous! gens lâches et sanguinaires, vous avez osé assassiner un roi, et moi, je n'aurai pas le droit des châtier ses assassins? » Et saisissant un gros bâton, il en frappa lui-même le grec de tels coups qu'il le lui brisa sur la tête et l'étendit mort. « Vous n'êtes pas dignes de périr par le fer, vous ne méritez que le bâton ». Il fit garrotter le troisième frère et l'emmena avec lui.

ԹՈՐՈՍ ԵՐԿՐՈՐԳ ԵՒ ՅՈՅՆ ԳԵՐԻՆԵՐԸ. — THOROS II ET LES PRISONNIERS GRECS

ԹԱԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԼԵՒՈՆ ԵՐԿՐՈՐԳԻ

(Յ. Բ. 1198)

LE COURONNEMENT DU ROI LÉON II

(Ap. JC. 1198)

ՌՈՒԲԵՆԵԱՆ հարստութեան իշխաններուն մէջ ամենէն աւելի հռչակաւոր, իմաստուն և քաջարի եղաւ Լեւոն Երկրորդ թագաւորն: Յետ Իկոնիոնի սուլթանին յաղթելու՝ տիրեց Խաւրիոյ և Արասուս գաւառներուն և Բագրաս մեծամուր բերդին: Աբշաւեց Ատրիբը, ձեռք բերաւ Ատալիա քաղաքը և պաշարեց Պաղեստինի Կեսարիա քաղաքը: Կ'աւանդեն պատմագիրները որ կարճ ժամանակի մէջ Լեւոն յաջողեցաւ եօթանասուներկու բերդերու տիրելու:

Իրեն տէրութիւնը զարգացուց շինելով հիւրանոցներ, աղքատանոցներ, և նորոգելով կիսաւեր մնացած քանի մը քաղաքներ ու բազմաթիւ բերդեր:

Երբոր 1187 տարւոյն մէջ Խուսէֆ Սալադին՝ Հալէպի սուլթանը՝ տիրեց Եգիպտոսի և ձեռք ձգեց Երուսաղէմը, Լատինները նոր խաչակիր զօրքեր ժողովեցին և Գերմանիոյ կայսեր՝ Փրեդերիկի առաջնորդութեամբ՝ եկան Պաղեստինի տիրելու: Այս առիթով Կելասին Գ. Հռոմէայ քահանայապետը գրեց Լեւոն իշխանին և Գրիգոր Կաթողիկոսին որ իրենց Եւրոպայի բրիտանոնայ եղբայրներուն օգնեն: Կաթողիկոսի կայսրն ալ 1190ին՝ Իկոնիոն քաղաքէն նամակ մը գրեց Լեւոն իշխանին՝ իրմէն օգնութիւն խնդրելով: Լեւոն փութաց իսկոյն առատ պաշար և ուրիշ կարեւոր եղած պիտոյքներ զրկեց սովեալներուն և զինուորներուն:

Փրեդերիկ շնորհակալ եղաւ Լեւոնի՝ այն ըրած առատաձեռնութեան համար և խոստացաւ շնորհելու իրեն թագաւորութեան պատիւ. բայց զժրխտարարը թիչ ժամանակէ յետոյ մեռաւ և չկրցաւ անձամբ իր խոստմունքը կատարել: Լեւոն դեսպաններ զրկեց Կելասին Գ. Պապին և Հենրիկոս Զ. կայսրի, որ թշուառ Փրեդերիկի անդրանիկ որդին և պալաքանն էր, և յիշեցուց Փրեդերիկի իրեն տուած խոստմունքը: Հենրիկ յօժարութիւն ցոյց տուաւ Լեւոնի խնդիրը կատարելու և իր կամքը յայտնեց նաև Պապին: Քահանայապետը Կիլիկիա զրկեց Մայասի արքեպիսկոպոսին՝ Կոնրադի՝ արքայական շքեղ թագ մը Լեւոնի համար. իսկ կայսրն ալ փառաւոր դրօշ մը զրկեց Լեւոնի, որուն մէջ թաթերուն վրայ բարձրացած առիւծ մը սպիտակգործուած էր, իրբեւ յուշարար մը Լեւոնի անուան, որ լատիներէն առիւծ բառէ է: Այս ժամանակէն ի վեր Հայոց թագաւորներուն դրօշը առիւծի կերպարանքը կրեց իր վրայ, փոխանակ հին զինանշանին, որուն վրայ բանուած էր արծիւ մը, աղանի մը և վիշապ մը:

Աւստի 1198 տարւոյն Յունուարի 6ին, Նրօբճնեաց օրը, Տարսն քաղաքի Սբբուհի Սոփիա մայր եկեղեցւոյն մէջ, ի ներկայութեան անհամար բազմութեան ժողովրդեան և պատգամաւորներու և զեսպաններու՝ որ եկեր էին ամէն ազգերէ, Հայոց կաթողիկոսն Գրիգոր՝ հանդիսաւոր արարարողութեամբ օծեց Լեւոն իշխանը՝ թագաւոր ամենայն Հայոց: Ազգային ամենամեծ հանդէսներէն մէկն եղաւ այս օծման ամենաշքեղ հանդէսը, որուն յիշատակը երկար տարիներ տեսեց:

PRINCE remarquable, sage et courageux, Léon fut le plus grand et le plus célèbre dans la branche des Roubéniens. Après avoir battu le sultan d'Iconium, il conquit le pays d'Isaurie, prit la province d'Arassus et s'empara de la grande forteresse de Baghras. Il envahit la Syrie, s'empara de la ville d'Adalia, mit le siège devant Césarée, en Palestine. Les historiens disent qu'en fort peu de temps Léon prit soixante douze chateaux-forts.

Il améliora ses États en construisant des hôpitaux, des maisons de refuge pour les pauvres et en restaurant les villes et les châteaux qui tombaient en ruine.

Quand en 1187 Joussouf Saladin d'Alep envahit l'Égypte et prit Jérusalem, les Latins se croisèrent, et, sous le commandement de l'empereur Frédéric, se rendirent en Palestine pour la reconquérir. Le pape Célestin III écrivit au prince Léon et au patriarche Grégoire de prêter assistance à leurs frères, les chrétiens d'Europe. En 1190 l'empereur Frédéric écrivit de nouveau, de la ville d'Iconium, au prince Léon, lui demandant aide. Léon envoya aussitôt des provisions de vivres en abondance aux affamés et aux soldats.

Frédéric remercia Léon de sa générosité et lui promit de lui conférer la dignité royale. Mais malheureusement il mourut bientôt. Alors Léon envoya des ambassadeurs au pape Célestin III et à Henri VI, fils aîné de l'infortuné Frédéric, empereur d'Allemagne, pour lui rappeler la promesse qui lui avait été faite par Frédéric. Henri accéda de suite à la demande de Léon et signifia son consentement au Pape. Celui-ci dépêcha Conrad, évêque de Mayence, en Cilicie, à qui il remit la splendide couronne royale destinée à Léon. De son côté l'empereur envoya au roi d'Arménie un magnifique étendard, sur lequel était brodé un lion rampant, pour faire allusion au nom de Léon. Cette image héraldique figura, depuis lors, sur les bannières des rois de l'Arménie et remplaça l'ancienne qui représentait un aigle, une colombe et un dragon.

En l'an 1198, le six du mois Janvier, jour de l'Épiphanie, dans la ville de Tarse, dans l'église de S.te Sophie, en présence d'une foule innombrable, des députés et des ambassadeurs de tous les pays, le patriarche Grégoire sacra solennellement Léon, roi de tous les Arméniens. Ce fut une grande fête nationale qui resta longtemps dans toutes les mémoires.

ՅԱՂԹԱԿԱՆ ՄՈՒՏՔԻ Ի ԵՒՈՆ Բ ԹԱԳԱՌՈՐԻՆ ԱՆՏԻՈՔԻ ԲԱՂԱՔԻՆ ՄԷՁ

(Յ. Բ. 1207)

L'ENTRÉE TRIOMPHALE DU ROI LÉON II À ANTIOCHE

(Ap. J.C. 1207)

ԱՅՍ ժամանակներս ծանր վէճ մը տեղի ունեցաւ Լեւոն Բ. Հայոց թագաւորին և Լատին իշխաններուն մէջ՝ նկատմամբ Անտիոքի կոմսութեան օրինաւոր յաջորդութեան: Երբ տեսաւ Լեւոն թէ Լատինները չեն յարգեր իրեն իրաւունքը, որով կ'ուզէր ազգականներէն մէկը, Ռուբէն իշխանը, կոմս դնել Անտիոքի, ուր այնքան արիւն թափեր էին Հայերը, և մանաւանդ թէ կը պատրաստուէին իրեն զիմադրելու բռնութեամբ, հրաման հանեց և արտօրել տուաւ բոլոր աշխարհական և եկեղեցական Լատինները՝ որոնք կիլիկիա հաստատուեր էին: Արշաւացի Անտիոքի և Տրիպոլի կոմսութեանց գաւառները, և շատ մը Լատին իշխաններ գերի բռնեց և շղթայի զարկաւ: Լատինները գիտնալով թէ որքան պատկառանք ունէր Լեւոն՝ Սրբազան Պապէն Հովմայ, բոլոր այս եղածները անոր իմացուցին, ինչպէս նաև Գերմանիոյ կայսեր: Թէ՛ Գահանայապետը և թէ՛ կայսրը միջամտեցին հաշտեցնելու Լեւոնը Լատին իշխաններուն հետ. բայց Լեւոն իրեն իրաւունքը պաշտպանելու մէջ տեղի չտուաւ. որով Լատին իշխաններն ստիպուեցան Հայոց թագաւորին ազգական Ռուբէն իշխանը իրենց գլուխ ճանչնալու: Այս որոշողութիւնը իմացուցին Լեւոնի, որ մեծ հանդիսով գնաց Անտիոք, և մտաւ հոն փողերու և երգիչներու ձայներուն և եռանդուն ժողովրդեան կեցցէններու ազազակներուն մէջ: Հոն Ռուբէն իշխանը Անտիոքի կոմսութեան գահին վրայ բազմեցնելէ վերջը՝ հրամայեց հաւատարմութեան և հնազանդութեան երդումն ընելու բոլոր Լատին իշխաններուն, զօրապետներուն և պաշտօնական և զինուորական զսասկարգի մարդկանց, և ապա կիլիկիա վերադարձաւ:

Յետոյ Ռուբէն իշխանը՝ թագաւոր Անտիոքի հրատարակուեցաւ, և Գերմանիոյ Ռիխարտ Գ. կայսրն՝ իրը նշան իրեն հաճութեան՝ արքայական թագ մը նուէր զրկեց:

EN 1207, une grande question s'agit entre le roi Léon et les Latins relativement à la succession du Comté d'Antioche. Léon, ne pouvant pas arriver à faire reconnaître les droits d'un de ses parents sur ce Comté, où tant de sang arménien avait été versé, et les Latins s'étant soulevés contre lui à ce sujet, expulsa de la Cilicie tous les Latins qui s'y trouvaient, tant laïques qu'ecclésiastiques. Il envahit le pays d'Antioche et de Tripoli et fit prisonniers beaucoup de princes latins qu'il fit enchaîner. Les Latins sachant quel respect Léon avait pour le Pape, écrivirent à celui-ci pour l'informer de tout ce qui s'était passé. L'empereur d'Allemagne fut aussi informé. Ce dernier et le Pape intervinrent alors auprès de Léon pour qu'il fit la paix avec les Latins. Léon demeura inexorable et ne se départit pas de sa détermination. Les princes Latins furent alors obligés d'accepter pour chef, le parent du roi arménien, le prince Roubén. On envoya avertir Léon II, qui se rendit en grande pompe à Antioche. Il entra dans la ville au son des fanfares et des chants, et au milieu des acclamations de tout le peuple enthousiasmé. En faisant asseoir Roubén sur le siège des Seigneurs d'Antioche, il fit prêter le serment d'obéissance à tous les princes, les généraux, les officiers et les soldats. Après cela, il retourna en Cilicie.

Dans la suite, le prince Roubén, fut proclamé roi d'Antioche. Othon IV, empereur d'Allemagne, avait donné son consentement et avait envoyé une couronne royale.

ՍՈՒԳ ՀԵԹՈՒՄ Ա. ԹԱԳՍՆՈՐԻՆԸ ՀԱՅՈՑ

(Յ. Ք. 1269)

LE DEUIL DE HÉTHOUM I ROI DES ARMÉNIENS

(Ար. JC. 1269)

ՓՆՏՈՒԻՏԱՐ՝ Եգիպտոսի Սուլդանը լսած ըլլալով որ Հեթումը բարեկամական դաշնադրութիւն ըրեր էր Քաթարաց Մեծ Խանին հետ, բանակ մը զրկեց կիլիկիոյ վրայ: Հեթումը ժողովեց իրեն զօրքերը և զանոնք երկու մասն բաժնելով՝ յանձնեց իրեն երկու որդոց՝ Լեոնի և թորոսի ձեռքը, և զրկեց արշաւողներուն առջեւն առնելու, և ինքը զնաց Խանէն օգնութիւն խնդրելու: Իրեն բացակայութեան առնն՝ պատերազմ եղաւ Հայոց և Եգիպտացոց մէջ, ուր թորոս ինկաւ մեռաւ քաջութեամբ, իսկ Լեոն մասնութեամբ մը թշնամեաց ձեռքը գերի ինկաւ և շղթայի զարնուելով՝ Եգիպտոս տարուեցաւ:

Երբ դարձաւ Հեթում և եղած զժբախտութիւնն իմացաւ, օր ու գիշեր ողբալէ չէր դադար իր երկու որդոց վրայ: Օր մը՝ Յայտնութեան տօնին՝ ուզելով իշխաններուն գուժը շարժել իրեն վիճակին վրայ, զանոնք Ջրօրհնեաց հանդիսին հրախրեց: Արարողութենէն յետոյ երբ արքունի դահլիճը ժողովեցան իշխաններն և կաթողիկոսը, Հեթում սկսաւ լալով հարցընել թէ ո՞ր էին իրեն իշխան որդիները Լեոնն ու թորոսը: Իշխաններն ալ կարեկցելով թագաւորին թշուառութեան վրայ՝ ամէնքն ալ սկսան արտասուել, և նոյն օրուան ուրախութեան հանդէսը տրամուլեան և սուգի փոխուեցաւ:

Սակայն ժողով կազմելով՝ որոշեցին պատգամաւորներ զրկել Եգիպտոսի Սուլդանին և խնդրել որ Լեոնի ազատութիւն շնորհէ: Սուլդանը պատասխան զրկեց Հեթումի ըսելով. «Դուն թաթարներուն բարեկամ ես, որոնց Խանին ըով գերի կը գանուի իմ ազգականս Սըղուր. և եթէ դուն յաջողիս անոր ազատութիւնը ձեռք բերել՝ ես ալ ըստ որդիդ ընդի կը դարձնեմ»: Հեթում ուրախութեամբ ընդունեցաւ Սուլդանին առաջարկը և կրցաւ Սըղուրն ազատել: Սուլդանն հաւատարիմ մնալով իր խոստմունքին՝ ետ դարձուց թագաւորին որդին: Որքան սրտաճմլիկ եղաւ հօր և որդւոյ զիրար գտնելը:

PENDOUKHTAR, Sultan des Égyptiens, ayant appris l'alliance de Héthoum avec les Tartares, envoya une armée pour invahir la Cilicie. Héthoum rassembla ses troupes, en fit deux corps, qu'il mit sous les ordres de ses fils, Léon et Thoros, et les lança contre les envahisseurs. Les Égyptiens furent vainqueurs. Thoros succomba dans la bataille, et Léon, trahi, resta au pouvoir de l'ennemi qui le fit enchaîner.

Nuit et jour, Héthoum pleurait pour ses fils. Un jour, c'était celui de l'Épiphanie, voulant apitoyer ses princes, il les invita tous à la fête de la Bénédiction des Eaux. Après la cérémonie, tous les princes étant réunis dans la salle du conseil, Héthoum commença à pleurer en demandant où sont ses fils, qu'on acclame partout. Les princes émus de l'affliction du roi, se mirent à pleurer aussi. Ce jour de fête fut un jour de deuil et de tristesse.

Pourtant on tint conseil et on résolut d'envoyer des ambassadeurs au Sultan pour lui demander la liberté du prince Léon. Le Sultan lui fit répondre: « Tu es l'ami des Tartares qui détiennent comme prisonnier l'une de mes parents nommé Seghour. Si tu réussis à lui faire rendre la liberté, je la rendrai à ton fils ». Héthoum accepta avec joie la proposition et put délivrer Seghour. Le Sultan tint parole et lui renvoya son fils. Grande et touchante fut la rencontre du père et du fils!

